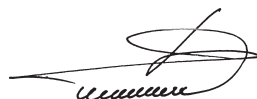

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ЯГУНОВ ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ

УДК 323.22/.28:343.82+326:327.8:339.9

**ПЕНІТЕНЦІАРНА ПОЛІТИКА
ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Вінниця – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант доктор політичних наук, професор,
Нагорняк Тетяна Леонтіївна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, перший проректор,
професор кафедри політології та державного управління.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор,
Горбатенко Володимир Павлович,
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН
України, провідний науковий співробітник відділу
правових проблем політології;

доктор політичних наук, професор,
Іщенко Ігор Васильович,
Дніпровський національний університет імені Олеся
Гончара, завідувач кафедри міжнародних відносин;

доктор політичних наук, професор,
Малкіна Ганна Миколаївна,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, професор кафедри політичних наук.

Захист відбудеться «12» травня 2021 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.051.13 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, ауд. 303-а.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, ауд. 313.

Автореферат розісланий «9» квітня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Мацишина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Академічний дискурс початку 1970-х рр. поставив на порядок денний міждисциплінарність, предметом якого стали девіантність і злочинність – форми суспільної поведінки – реакції на діяльність політичної системи. Вже як півстоліття категорії «девіанти», «державна пенітенціарна політика», «соціальна відповідальність держави» та суміжні категорії стали предметом офіційного політичного дискурсу держави, проте цілісного дослідження політики соціального контролю в політичній науці не з'явилося.

Зміна дискурсу пенальності наприкінці ХХ ст. відображає домінування ідеології соціального захисту відносно девіантної поведінки та відповідних методів забезпечення соціального порядку. Вже декілька десятиків років західні держави, що декларують себе соціально відповідальними, не опікуються конкретним девіантом (навіть якщо гасла про «індивідуалізацію» та «повернення злочинця до суспільства» формально подаються як пріоритетні). Натомість політичним пріоритетом стала оновлена, у відповідності до реалій ХХІ ст., концепція захисту (убезпечення) суспільства.

Задекларована «аполітична» класична юстиція і соціальна справедливість зазнали трансформації смислів. «Справедливість» була замінена на менеджеріалістські показники «економічно обґрунтованого ubezpieczenia суспільства», а сама «юстиція» на «соціальний контроль» (з кінця 1990-х рр. – «соціально-технологічний контроль»), що не виключало маскування цього процесу гаслами демократичних цінностей та прав людини.

Крім того, у ХХІ ст. соціальний контроль над девіантами постіндустріальної формації почав асоціюватися з поняттями «криза системи» та «подолання кризи», внаслідок чого на відміну від класичної моделі кримінальної юстиції настало домінування моделі соціального контролю, заснованого на менеджереалістських засадах, що додатково засвідчило перехід його до предметного поля політичної науки. Набуття соціальним контролем якостей політики супроводжувалося зміною філософії «боротьби зі злочинністю» та «процесу повернення девіантів до суспільства» у напрямку «політики соціального контролю», «убезпечення суспільства» та «оцінки ризиків».

Викладене вище обумовлює потребу в аналізі пенітенціарної політики як складової соціального контролю за допомогою інструментів політичної науки. Тенденції пенітенціарної політики більшості сучасних держав (зростання в'язничного населення, перетворення пробації, паролу та інших форм неінституційного нагляду на допоміжні атрибути ув'язнення, абстрактизація загальнопревентивної парадигми, колапс реабілітаційного ідеалу та, як наслідок, докорінний перегляд традиційних цілей соціального контролю, домінування неопозитивістських засад у розробці політики соціального контролю, більші обсяги приватизації пенітенціарних систем, переосмислення сутності в'язничної

праці та закамуюфльоване збільшення обсягів в'язничної праці), примушують науковців досліджувати сутність соціального контролю та його цілі, систему контрольно-наглядових заходів до девіантів, а також форми і прояви державної пенітенціарної політики. Засади формування та реалізації державної пенітенціарної політики у свою чергу обумовлені трендами глобалізаційного розвитку, гібридністю політичних режимів сучасності та зміною ролі національних суверенітетів у світі.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали наукові розробки вчених, які досліджували соціальний контроль як політичне явище (В. Авер'янов, Б. Афанасьєв, А. Габіані, Я. Гілінський, В. Горбатенко, І. Іщенко, Т. Коломоєць, В. Корнякова, В. Кондов, В. Кудрявцев, О. Мазурик, Г. Малкіна, Т. Нагорняк, Л. Орбан-Лембрик, В. Налуцишин, В. Пальченкова, М. Польовий, Л. Ращупкіна, Л. Рогатіна, І. Филиппова). Серед західних вчених можна назвати праці З. Баумана, У. Бека, С. Коена, О. Кіркхеймера, Д. Мелоссі, Р. Мертон, М. Паваріні, Г. Руше, Г. Спенсера, М. Фуко та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана в межах комплексних ініціативних тем кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса «Стабільність і кризовість у відносинах між державою та суспільством: крайній і регіональний виміри» та «Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття» (реєстраційний номер 0117U003535).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – обґрунтувати концепцію паноптично-карцерної держави, функції якої зводяться до соціального контролю та забезпечуються різновекторними політиками, серед яких – пенітенціарна; доведення трансформації сутності, форм, проявів і наслідків пенітенціарної політики як складової соціального контролю.

Досягнення поставленої мети обумовило вирішення таких дослідницьких завдань:

- на підставі систематизації теоретико-методологічних засад дослідження пенітенціарної політики обґрунтувати концепцію паноптично-карцерної держави та довести політичну природу соціального контролю;
- з'ясувати зміст і наслідки впливу глобальних процесів на формування та реалізацію державної пенітенціарної політики;
- виявити особливості української пенітенціарної політики та її модуляції під впливом глобальних змін;
- визначити ймовірні сценарії еволюції політики соціального контролю в глобальному та національному вимірах.

Логіку і структуру дослідження обумовили наступні **наукові гіпотези**:

1. Пріоритетність принципів менеджеріалізму у формуванні та реалізації державної політики призведе до трансформації концепту соціально

відповідальної держави у паноптично-карцерну шляхом симулякризації заходів соціальної безпеки і зниження порогу девіантності її громадян.

2. Ступінь відкритості суспільства та демократичності його політичного режиму, ймовірно, можуть виступати чинниками збереження монопольного права держави на формування та визначення принципів пенітенціарної політики та масштабу залучення міжнародних і недержавних акторів до реалізації політики соціального контролю.

3. В умовах українського транзиту та невизначеності моделі державного управління зростає ступінь інституціоналізації політики соціального контролю, знижується рівень соціальної захищеності населення, пенітенціарна система набуває характеристик дисфункціональності, посилюється симулякризація категорій «свобода», «безпека», «права людини».

Об'єктом дослідження є система соціального контролю та її зміни у контексті глобальних трансформацій.

Предметом дослідження є трансформація сутності, форм, проявів і наслідків пенітенціарної політики як складової соціального контролю.

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладені методологічні принципи системного та структурно-функціонального підходів, що надали можливість розкрити пенітенціарну політику держави як систему рішень і дій із забезпечення суспільства та як складовий елемент соціального контролю з певними атрибутами та функціями. Синергетичний метод уможливив розуміння механізмів побудови ієрархічних зв'язків між елементами системи соціального контролю зі з'ясуванням центрів прийняття рішень (аттракторів самоорганізації системи) та процесу демонополізації державних інститутів у біфуркаційних станах розвитку політичної системи.

За допомогою геополітичного методу ідентифіковано проблематику втручання геополітичних чинників і транснаціональних акторів в національну пенітенціарну політику та надано прогноз щодо поширення обсягів і проявів втрати національними урядами контролю над пенітенціарною політикою у XXI ст.

Метод порівняльного аналізу дозволив встановити специфіку трансформації європейської та північноамериканської пенітенціарної політики, ідентифікувати її особливості у країнах Південної Америки, Карибського басейну та мусульманських країнах. Метод порівняльного аналізу було використано для встановлення кореляції модуляцій української пенітенціарної політики (1991–2021 рр.).

Використання методу аналогії забезпечило встановлення подібностей і розбіжностей між різними механізмами соціального контролю (поліція, ув'язнення, психіатрична влада, фабрика, казарма, коледж), запровадженими в Європі та Північній Америці наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Метод абстрагування дозволив виключити під час проведення дослідження формальні ознаки функціонування сучасних пенітенціарних систем і

зосередитися на найбільш значущих характеристиках пенітенціарних систем як предметних сфер реалізації політики соціального контролю.

Метод індукції дозволив на основі емпіричних даних сформулювати цілісні теоретичні знання щодо сутності сучасної політики соціального контролю.

Метод дедукції дозволив теоретично обґрунтувати отримані індуктивним шляхом висновки, усунути їх гіпотетичний характер.

Для цілей пояснення сутності пенітенціарної політики у системі соціального контролю було використано формально-юридичний, порівняльно-правовий, метод правового моделювання та метод тлумачення правових норм.

Беручи до уваги економічні передумови формування та реалізації пенітенціарної політики у контексті дисциплінарної концепції, в дослідженні широко використовувалися методи економіко-математичного моделювання, функціональний аналіз, статистичні методи тощо.

Для цілей дослідження пенітенціарних установ як предметних сфер реалізації соціального контролю використовувалися метод психологічного аналізу політичних процесів та біографічний метод.

Емпіричною базою дослідження стали нормативно-правові акти, статистичні, соціологічні, звітно-аналітичні та планові матеріали органів публічного управління і міжнародних організацій, а також особисті спостереження автора

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступних положеннях та висновках:

Уперше:

- обґрунтовано концепцію паноптично-карцерної держави, функції якої зводяться до максимального соціального контролю населення шляхом широкого використання її інститутами практик ув'язнення, поширення неінституційних форм обмеження свободи громадян (у тому числі тих, які не пов'язані з кримінальною юстицією) та напрацювання практик цифрового контролю;

- доведено політичну природу соціального контролю як прояву політичної влади. Соціальний контроль, як прояв влади, ширший за можливості державної влади та не завжди локалізується у межах державних кордонів. Його здатність впливати на думки та поведінку людей уможливорюється використанням широкого кола публічних механізмів і прихованих інструментів, задіяних в інтересах акторів політики (глобальної, національної, локальної);

- виявлено зміст впливу глобальних процесів на формування та реалізацію пенітенціарної політики держав світу, що полягає у наступному. Ідентифіковано та визначено ризики й загрози свободі у суспільстві ХХІ ст. внаслідок розширення сфери соціального контролю, запровадження цифрового контролю, реверсу тоталітарних практик у формуванні та реалізації пенітенціарної політики з відповідним запровадженням гібридних типів девіантів і квазидевіантів. Констатовано, що змістовною характеристикою глобальних впливів на пенітенціарну політику держав світу є маскування репресивного та примусово-насиленницького впливу на людей принципами вельфаристської держави. Свобода

перестає бути бажаною. Людство втрачає навички використовувати свободу як цінність і можливість саморозвитку;

- з'ясовано наслідки глобального впливу на державну пенітенціарну політику: 1) трансформація соціального контролю за схемою «бінарний код законності – дисциплінарний механізм – пристрій безпеки» до рівня четвертої модуляції (паноптичного модулятора ризиків), що має прояв у створенні системи паноптичного просторово-віртуального менеджменту ризиків, що полягає у контрольованому й економічно вигідному відтворенні девіантності як товару з відповідними комерційними характеристиками та якостями; 2) перетворення «кримінального права свободи» на «кримінальне право ризиків» і залучення цивільних інструментів до соціального контролю, як прояв уточнення політико-правових засад формування та реалізації пенітенціарної політики держав світу; 3) диференціація пенальних практик держав Європи та Північної Америки, пенітенціарної політики мусульманських країн, країн Південної Америки та Карибського басейну. Це доводить наявність політичних практик формування та реалізації регіональної пенітенціарної політики; 4) залучення приватних акторів до здійснення пенітенціарної політики та демонополізація права держави на визначення принципів соціального контролю у відкритих суспільствах; 5) створення приватними національними та транснаціональними акторами територій соціального контролю (в'язнично-індустріальних комплексів), що не контролюються державами та становить можливість формування приватних карцерних квазідержав із використанням примусової праці ув'язнених;

- сформульовано ймовірні сценарії еволюції політики соціального контролю в глобальному та національному вимірах, серед яких найбільш ймовірним є наступний. За умов збереження глобальних тенденцій сучасності варто очікувати зменшення кількості центрів соціального контролю, серед яких – ТНК, держави-лідери, глобальні міста, що конкуруватимуть за ресурси у тому числі на створення в'язнично-індустріальних комплексів, міграційних центрів, інших концентрів для утримання маргінальних осіб, яких ідентифікують як небезпечних елементів суспільства;

- введено поняття квазідевіанта як особливого колективного об'єкта соціального контролю у XXI ст. з ключовою характеристикою «небезпечний стан особи» (*pericolosità*);

- ідентифіковано політику пробації як складову поняття «пенітенціарна політика» у світлі концепції «пунітивного (карального) міста» (*punitive city*) та як елемент паноптично-карцерної держави XXI ст.;

- запропоновано категорію пенологічного песимізму як основоположної характеристики соціального контролю у XXI ст. через кризу парадигм загальної превенції та реабілітації девіантів, внаслідок чого вперше сформульовано категорію активного пенологічного песимізму як основи дослідження сутності, форм і проявів соціального контролю у XXI ст.;

- встановлено наднаціональну природу сучасної пенітенціарної політики й ідентифіковано фактори, що впливають на поширення феномену наднаціоналізації пенітенціарної політики, а також встановлено взаємозв'язок між приватизацією та наднаціоналізацією пенітенціарної політики;

- сформульовано принципи, форми та наслідки формування та реалізації української пенітенціарної політики (1991 – 2021), що визначено у вигляді системи кількісних та якісних показників.

Уточнено:

- зміст термінів «пенітенціарна політика» та «соціальний контроль», що визначаються автором як: соціальний контроль – сукупність політичних практик репресивного та примусово-насиленницького впливу на думки і поведінку людей, що декларативно мають на меті підтримку держави як соціально відповідального інституту; пенітенціарна політика – напрям державної політики, складова соціального контролю, що формалізується в системі рішень і дій із забезпечення суспільства шляхом виконання покарань і здійснення нагляду за девіантними особами;

- показники впровадження пенітенціарної політики сучасних держав;

- категорію забезпечення суспільства від девіантності та злочинності – формування та реалізації пенітенціарної політики як складової соціального контролю призводить до паноптизації та інкарцерації суспільства.

Набуло подальшого розвитку:

- визначення підходів до основних цілей системи соціального контролю у суспільстві XXI ст.;

- концепція «пунітивного (карального) міста» (punitive city);

- поняття пенальності, до якої входить широкий комплекс елементів (система покарань, організація влади, формальні структури, мораль, дискурси, репрезентація, механізми формування «моральної паніки» (moral panic) тощо).

- концепція тотальних інституцій як основа дослідження пенітенціарної політики в частині «розмивання» меж між ув'язненням і неінституційними додатками до ув'язнення.

- концептуалізація категорії «moral panic» як наслідку паноптичного соціального контролю та передумови посилення такого контролю.

Практичне значення отриманих результатів. Дисертаційне дослідження пов'язане з безпосередньою участю автора в якості національного експерта Ради Європи (РЕ) в реалізації проєкту РЕ «Підтримка пенітенціарної реформи в Україні» (2009 – 2012), проєкту РЕ і Європейського Союзу (ЄС) «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» (2012 – 2016) та проєкту РЕ і ЄС «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» (2016 – 2018). За результатами впровадження зазначених проєктів за науковим редагуванням автора дисертації видано практичні посібники для персоналу пенітенціарної служби (Teasdale J., Hughes G. *Effective Leadership and Management: Training Manual*. Edited by D. Yagunov. Foreword of the Head of the State Penitentiary Service

of Ukraine O. Lisitskov. Odessa, 2013. 126 p.; МакГакін Д. Сучасний в'язничний менеджмент. За наук. ред. А. Галая та Д. Ягунова. Київ, 2017. 137 с.). Відповідно до планів реалізації пенітенціарних проєктів РЄ та ЄС за науковим редагуванням автора дисертації видано матеріали міжнародної конференції з питань в'язничної інспекції (м. Київ, 23 жовтня 2015 р.), міжнародної конференції з питань в'язничного менеджменту (м. Київ, 12 – 13 жовтня 2016 р.). Внесок автора у реалізацію зазначених вище проєктів та досягнення їх завдань підтверджується листом Голови Офісу РЄ в Україні та Указом Президента України № 10/2017 від 21 січня 2017 р.

Дисертаційне дослідження пов'язане з роботою автора як радника з правничих питань Адміністрації Президента України над проєктом змін до Конституції України (щодо правосуддя) (2 червня 2016 р. № 1401-VIII) щодо створення в Україні системи пенітенціарних інспекцій та скасування «пенітенціарного» прокурорського нагляду.

Результати дослідження можуть бути використані для подальшої реалізації змін до Конституції України щодо правосуддя (в аспекті створення пенітенціарних інспекцій), формування та реалізації загальнонаціональних програм, стратегій та програм реформування пенітенціарної системи України. Результати дослідження можуть бути використані для реалізації проєктів РЄ, ЄС та інших міжнародних акторів, пов'язаних із реформуванням державного управління пенітенціарною системою України та законотворчою діяльністю в сфері правосуддя та виконання кримінальних покарань.

Матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні загального курсу із політології, а також спеціальних навчальних курсів із політичної філософії, політичної психології, політичної аналітики і прогнозування, прикладної політології та національної безпеки, створенні відповідних підручників, посібників і навчальних програм.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою розробкою автора. Усі положення та висновки дослідження розроблено безпосередньо дисертантом. Публікації за темою дисертаційної роботи підготовлені автором самостійно. Сформульовані в дисертації наукові результати, висновки, рекомендації та пропозиції належать особисто автору та є його науковим доробком.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження були оприлюднені й апробовані на:

– 13 міжнародних науково-практичних конференціях: «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 25-26 грудня 2015 р.); «Фактори та умови модернізації сучасної юридичної науки» (м. Сімферополь, 16-17 травня 2013 р.); «Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби» (м. Київ, 28-29 березня 2013 р.); «Перспективні напрямки

розвитку сучасної юридичної науки» (м. Сімферополь, 16-17 березня 2013 р.); «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 1-2 березня 2013 р.); «Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави» (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.); «Формування пенітенціарної системи України: проблеми сьогодення» (м. Одеса, 25 травня 2012 р.); «Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації» (м. Одеса, 31 жовтня 2007 р.); «Зона вільної торгівлі Україна – Європейський Союз та європейська інтеграція: правові та економічні аспекти» (м. Одеса, 8 червня 2007 р.); «Україна і Європейський Союз: шляхи і напрями зближення і співпраці» (м. Львів, 14-15 вересня 2006 р.); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 17-18 березня 2006 р.); «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні (IV конференція)», (м. Ялта, 28-30 вересня 2006 р.); «Актуальні проблеми кримінології і кримінальної психології» (м. Одеса, 19 жовтня 2006 р.);

– 9 міжнародних наукових конференцій: «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); «Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія» (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.); «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 травня 2011 р.); Україно-турецький симпозіум з порівняльного правознавства (м. Стамбул, 15-17 березня 2011 р.); «Актуальні проблеми реалізації Плану дій Україна – ЄС» (м. Одеса, 9 лютого 2007 р.); «Ювенальна політика і ювенальна юстиція в сучасній державі» (м. Одеса, 21-22 вересня 2007 р.); «Європейський Союз: 50 років після Римських угод. Євроінтеграційні перспективи України: нові моделі» (м. Одеса, 12 травня 2007 р.); «Проблеми імплементації міжнародних норм кримінально-правового напрямку в національні законодавства. Перші юридичні читання» (м. Одеса, 17 лютого 2006 р.); «Розвиток демократії та демократична освіта в Україні» (м. Київ, 20-22 травня 2005 р.);

– 5 національних наукових конференцій: «Пенітенціарна система: сторінки історії та виклики сьогодення (до 150-річчя академіка О. Малиновського)» (м. Київ, 19 червня 2018 р.); «Європейський проект та Україна» (м. Одеса, 21 грудня 2012 р.); «Проблеми національної державності» (м. Одеса, 26 березня 2010 р.); «Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування: сучасний стан та перспективи регіонального розвитку» (м. Одеса, 18 жовтня 2005 р.); «Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: сучасний стан та перспективи регіонального розвитку» (м. Одеса, 28 квітня 2005 р.).

Крім того, апробація результатів дисертації здійснена автором, як національним експертом РЕ, упродовж реалізації проекту РЕ «Підтримка пенітенціарної реформи в Україні» (2009–2012), проекту РЕ і ЄС «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» (2012 – 2016) та проекту РЕ і ЄС «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» (2016 – 2018) на наступних міжнародних комунікативних заходах: презентація посібника

«Сучасний в'язничний менеджмент» (м. Біла Церква, 11 травня 2017 р.); міжнародна конференція з питань в'язничного менеджменту (м. Київ, 12-13 жовтня 2016 р.); міжнародна конференція з питань в'язничної інспекції (м. Київ, 23 жовтня 2015 р.); міжнародні семінари з питань поширення знань про європейську концепцію пробації (м. Севастополь, 11-12 жовтня 2012 р.; м. Маріуполь, 11-12 липня 2012 р.; м. Львів, 27-28 березня 2012 р.; м. Київ, 11-12 січня 2012 р.); міжнародний семінар «Вживання наркотиків та реабілітація наркозалежних в установах виконання покарань» (м. Одеса, 19-21 вересня 2012 р.);

Публікації. За результатами дослідження здобувачем опубліковано 103 одноосібні наукові праці загальним обсягом 184 друк. арк., у тому числі 6 індивідуальних монографій (145 друк. арк.), 16 публікацій у наукових фахових виданнях України, 13 – у статтях у наукових періодичних виданнях інших держав за напрямом, з якого підготовлено дисертацію, 43 статтях у наукових виданнях України, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження, та 25 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Робота містить 75 таблиць. Повний обсяг дисертації становить 442 сторінки, із них 375 – основного тексту. Список використаних джерел налічує 459 найменувань, з яких 243 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок із науковими програмами, планами і темами, визначено мету й завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації, публікацій, структури й обсягу дисертації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження соціального контролю як політики» присвячено дослідженню сутності, форм, методів, обсягів та меж соціального контролю крізь призму наукових поглядів авторів, які заснували наукові концепції, пов'язані з виникненням та дисперсією соціального контролю.

У підрозділі **1.1. «Призначення і функції соціального контролю як політики»** соціальний контроль розглядається як політичний інструментарій, за допомогою якого здійснюється державна політика щодо задекларованих і потенційних девіантів.

Визначено, що теоретико-методологічною базою дослідження стали наукові розробки вчених, які досліджували соціальний контроль як політичне явище (В. Авер'янов, Б. Афанасьєв, У. Бек, Д. Блек, М. Вебер, А. Габіані, В. Горбатенко,

Ж. Дельоз, Е. Дюркгейм, І. Іщенко, С. Коен, Т. Коломоєць, О. Конт, О. Кіркхеймер, В. Корняков, В. Кондов, В. Кудрявцев, М. Лінч, Г. Малкіна, Д. Мелоссі, Р. Мертон, Т. Нагорняк, Л. Орбан-Лембрик, В. Налуцишин, М. Паваріні, В. Пальченкова, М. Польовий, Л. Рашупкіна, Л. Рогатіна, Дж. Роттер, Г. Руше, Г. Спенсер, С. Скулл, Н. Смелзер, І. Филиппова, М. Фуко та ін.).

Окремі аспекти проблематики соціального контролю також знайшли своє відображення у наукових розвідках західних вчених (П.-А. Альбрехт, Ф. Адлер, І. Анденес, Дж. Ардлі, Р. Бейлі, А. Боттомс, Л. Боукер, Я. Броунлі, С. Вердан-Джонс, Б. Вілліамс, М. Вільямс, Д. Гарланд, А. Глушко, К. Гриффітс, М. Даббер, Е. Дафф, Дж. Дігнен, Дж. Діттон, М. Джексон, Д. Екстедт, М. Кавадіно, Дж. Калтунг, Л. Керні, Д. Клеммер, Н. Крісті, Т. Клеар, Ф. Куллен, Ч. Логан, Д. МакНамара, Р. МакКлірі, К. МакЛеннан, Д. МакІвор, Е. МакЛафлін, Т. Матісен, Дж. Мейр, Дж. Мунчі, М. Нелліс, Е. Палмер, Т. Палмер, Р. Реднер, П. Рейнор, С. Рекс, Дж. Рітцер, М. Робінсон, К. Самнер, Л. Секрест, Т. Селлін, М. Сюзан, С. Тахамонт, А. Френсіс, Б. Хадсон, Дж. Хаклер).

З'ясовано, що в сучасній політичній науці трактування соціального контролю здебільшого зводиться до здатності суспільства до самоорганізації й збереження гармонії та єдності у соціальному житті, а тому розглядається в контексті забезпечення соціального порядку (О. Мазурик, В. Налуцишин, О. Обриваліна, Т. Парсонс, М. Янович). Інші вчені розглядають соціальний контроль як інструментарій, за допомогою якого суспільство здійснює вплив на громадян, які демонструють певний ступінь небезпеки (Я. Гілінський, М. Готшалк, В. Кондов, Л. Орбан-Лембрик, С. Коен, Д. Скулл).

Встановлено зміст формально-класичного підходу до сутності соціального контролю, який визначається як такий, що здійснюється за «девіантами» в межах класичної моделі впливу на девіантну поведінку з категоріями «акт девіантної поведінки» і «покарання» з «цілями покарання» (кара, загальна превенція, реабілітація) тощо.

Обґрунтовано зміст формально-класичного трактування політики соціального контролю й ідентифіковано характерні риси його сучасної трансформації. Класичний підхід передбачає реалізацію моделі впливу на поведінку чітко окресленої групи «девіантів», а його сучасна трансформація передбачає непрогнозоване збільшення групи «девіантів» шляхом переходу до категорії «потенційних девіантів». Замість класичних концептів «акт девіантної поведінки» та «покарання» з «цілями покарання» (кара, загальна превенція, реабілітація), в сучасності основним концептами соціального контролю стають «ризик девіації» та «убезпечення суспільства». Відповідно головним засобом забезпечення соціального контролю стають превентивні «заходи безпеки» з контролем над значно більшими групами громадян за допомогою різних елементів системи юстиції (включаючи тотальні інституції) у кооперації з неінституційними додатками, засобами масової інформації (ЗМІ) та приватними акторами.

Ключовою тезою дослідження є те, що соціальний контроль виступає інструментом політичного впливу, а політичні еліти дедалі більше зацікавлені у розширенні соціального контролю над «девіантами», для чого відбувається збільшення категорій «девіантів».

Наголошено, що у XXI ст. межі між тотальними інституціями та неінституційними додатками соціального контролю нівелюються. Аналогічно зникають межі і між «законослухняними громадянами» та «девіантами» і, як наслідок, – межі між «девіантами» та «злочинцями». Водночас суб'єктами здійснення соціального контролю замість громадян стають держава та приватні суб'єкти, які мають національну або транснаціональну владу.

Обґрунтовано, що у XXI ст. «законослухняні громадяни» перестали бути суб'єктами соціального контролю та перетворилися на об'єкти цифрового соціального контролю нової природи, дедалі більше зазнаючи впливу процесів «net widening», внаслідок чого задекларована велфаристська держава набуває ознак держави карцерної.

Розкрито моделі, що пояснюють появу сучасної («виправної») в'язниці: ідеалістична модель (П. Сорокін), організаційно-функціональна модель (Д. Ротмен), модель прихованої функціональності (Г. Руше, О. Кіркхеймер, Д. Мелоссі, М. Паваріні, М. Фуко, Т. Матієсен, З. Бауман) та встановлено, що саме модель прихованої функціональності відображає сутність сучасного соціального контролю.

Встановлено, що внаслідок насадження дисципліни у західному суспільстві XVIII – XIX ст. ст. майже одночасно з'явилися такі дисциплінарні механізми як поліція, «психіатрична влада», армійська дисципліна та казарма як її просторове-об'єктне втілення, фабрика, коледж. Природною метою модальності соціального контролю, запровадженої у XIX ст., що зберіглась у XX ст. та набула маскування в XXI ст., було формування нових політичних відносин та оточення громадянина невидимою мережею нових знань та проєктів, де в центрі уваги опинився не сам громадянин, а «небезпека», яку проявляв (міг проявляти) громадянин як носій небезпеки. На підставі аналізу соціально-економічних умов формування системи соціального контролю у XIX ст. зроблено висновок, що спростовує формально-класичний погляд на сутність соціального контролю: у «виправному» покаранні, як засобі соціального контролю, відсутнє «виправне». Доведено, що «виправний» елемент у «виправній» в'язниці – це політична містифікація XIX ст., яка ввійшла до XXI ст. Мета нових дисциплінарно-каральних пристроїв полягала у відновленні громадян із соціальними дефектами, проте не заради самих громадян, а заради забезпечення подальшої раціоналізації суспільних відносин в епоху капіталізму. Доведено, що в останній третині XX ст. політичні проєкти «декарцерації» були реалізовані не з філантропічних, а суто економічних мотивів скорочення витрат.

Зроблено висновок, що сучасні поліція та в'язниця – це винятково політичні дисциплінарні проєкти, замасковані під формально-юридичну категорію

«аполітичні елементи системи кримінальної юстиції». На фоні подальшого запровадження стандартів з прав людини, руху за обмеження ув'язнення у ХХІ ст. має місце інтенсифікація карцеральної інтервенції через ще більше розчинення дисципліни серед громадян. Встановлено, що для соціального контролю з останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. характерною є політико-дисциплінарна містифікація: усі недоліки ув'язнення, як форми соціального контролю, маскуються за допомогою «індивідуалізації поведінки з девіантами» або через запровадження некарцерних проєктів (пробація, пароль, ювенальна та ресторативна юстиція). Нові альтернативи до ув'язнення виявилися пасивними додатками ув'язнення, що потягло за собою ще більшу диверсифікацію соціального контролю та залучення до сфери соціального контролю нових груп «девіантів» – як реальних, так і задекларованих. Це призвело до запровадження більш мобільної й технологічної інкарцерації сучасної держави.

У роботі розвинуто концепцію «пунітивного міста» (М. Фуко, С. Коеп), де «punitive city» є суспільством, побудованим на механізмах соціального контролю з невизначеними кордонами між різними соціальними групами та категоріями громадян, де основоположною категорією є «розкидування сітки» («net widening»). Встановлено, що у ХХІ ст. збільшується концентрація соціального контролю за рахунок збільшення кількості типів злочинців/девіантів і зникнення чітких кордонів між злочинами й іншими проявами девіації.

Формулюється висновок, що у ХХІ ст. соціальний контроль має ознаки біфуркації, коли декларації щодо посилення захисту прав людини та дотримання кордонів особистого простору існують паралельно з розвитком нових, більш технологічних і непомітних форм захоплення свободи. Дедалі більша ізоляція представників певних соціальних груп, затаврованих стигмою «небезпечних» або «підозрілих», призводить до посилення пунітивної складової політики соціального контролю та збільшення кількості девіантів – разом зі збільшенням класів девіантів.

Обґрунтовано, що наприкінці ХХ ст. «виправна» в'язниця як елемент системи соціального контролю поступилася місцем комбінації в'язниці та численних інституційних і неінституційних додатків. При цьому соціальний контроль упродовж ХІХ – ХХ ст. базувався на декларативній ідеї «соціального включення» девіантів, проте сучасний соціальний контроль демонструє наявність у ньому лише імітаційних філантропічних «вкраплень».

Проблематика підрозділу **1.2. «Паноптично-карцерна держава як результат трансформації модуляції соціального контролю»** пов'язана з визначенням сутності сучасної модуляції соціального контролю з урахуванням трансформації попередніх модуляцій, де під модуляцією соціального контролю розуміється сукупність ознак, що визначають сутність, функціональне призначення, інституційне забезпечення і репрезентацію контрольно-наглядових і каральних практик і пов'язану з ними певну суспільно-економічну форму.

У дослідженні проаналізовано проблематику «кризи покарання». Наголошено, що аксіоматичність формально-класичних цілей покарання призвело до того, що «кримінальне право свободи» набуло ознак дисфункціональності, маскуючись такими зовнішніми проявами, як переповнення пенітенціарних установ, недостатність фінансування, високий рівень рецидивізму та низька якість соціальної роботи з девіантами.

За результатами дослідження трансформації сутності соціального контролю в країнах Європи (Г. Руше, О. Кіркхеймер, М. Фуко) розвинуто модулярну концепцію соціально-контрольних практик («код законності», «дисциплінарний механізм», «пристрій безпеки»). Водночас характер політичних відносин ХХІ ст. надає підстави виокремити четверту модуляцію, яка визначається як постсучасна модуляція паноптичного менеджменту ризиків. По-перше, «убезпечення суспільства» створило умови для переходу до «кримінального права безпеки». По-друге, хоча політичні контури четвертої модуляції було сформовано у рамках категорії убезпечення, більшість питань, що впливають з сутності соціального контролю початку ХХІ ст., вимагають модуляційної автономності. По-третє, вторгнення цифрових мереж до політичних відносин обумовило паноптизацію соціального контролю.

Обґрунтовано, що сучасна модуляція соціального контролю пов'язана з політикою відтворення злочинності. Раніше «злочинця» намагалися знищити (спочатку буквально, потім – концептуально). Капітальні та корпоральні покарання спрямовувалися на тіло, дисциплінарні – на душу, безпекові – на свободу. Проте каральні практики намагалися витіснити «злочинне» у силу небажаності дій злочинця та/або його особи як такої для політичних відносин. Сьогодні «злочинець» вже не є маргіналом у політичних відносинах, він є бажаним об'єктом для політики соціального контролю.

Підрозділ 1.3. «Загальна превенція та “реабілітаційний ідеал” у політиці соціального контролю держави» сфокусований на дослідженні двох базових політичних раціоналів, що виправдовують застосування найбільш радикальних заходів соціального контролю – загальної превенції та реабілітації девіантів (І. Анденес, Н. Крісті, Т. Матієсен, М. Лайне).

Ідентифіковано обставини, які надають підстави говорити про політичну міфологізацію загальної превенції. Доведено, що функції загальної превенції зводяться до: 1) залякування покаранням у вузькому розумінні; 2) демонстрації морального осуду девіантних дій; 3) формування недевіантного стилю поведінки; 4) виховання поваги до формального закону; 5) виховання звички підкорятися владі; 6) насадження дисципліни. Встановлено, що загальна превенція у сучасній політиці соціального контролю – це не більше, ніж політична реклама могутності держави, яку можна поставити під сумнів. Незважаючи на великий ступінь міфологічності загальної превенції, все одно вона перебуває у більш вигідному становищі; у порівнянні з метою реабілітації девіантів.

Формулюється висновок, що політичне обґрунтування мети реабілітації девіантів зазнало найбільших змін у XX – XXI ст. ст., яке призвело до зниження соціальної та збільшення пунітивної складової покарання. Реабілітація злочинців, як мета покарання, була визнана недосяжною для практичної реалізації.

Встановлено, що піднесення ідей соціальної реабілітації мало місце з початку XX ст. до кінця 1950-х рр., що супроводжувалось розвитком наукових поглядів та розбудовою відповідних політичних структур («Прогресивна ера»). Післявоєнна наука виявила «оптимізм» щодо можливостей реабілітації девіантів, що обумовило стрімке розповсюдження неінституційних заходів та привело до появи політичної експансії концепції пробації. У 1960-х рр. розпочався занепад реабілітаційного ідеалу. До 1970-х рр. реабілітація продовжувала сприйматися як традиційно легітимна мета впливу на злочинців, проте вже у 1970-х роках мав місце початок колапсу реабілітаційної парадигми, що набуло особливо гострої форми у 1980-х роках, внаслідок чого відбувся занепад «реабілітаційного ідеалу». «Реабілітаційний ідеал» був замінений на парадигму *не-ресоціалізації*, яка, в свою чергу, поступилася місцем більш оптимістичному підходу до реабілітації девіантів.

Другий розділ «Вплив глобалізаційних процесів на пенітенціарну політику» сфокусований на дослідженні категорії свободи в контексті пенітенціарної політики та сучасних проявів впливу глобалізації на пенітенціарна політику.

У підрозділі **2.1. «Категорія свободи в політиці соціального контролю»** акцентовано, що проблематика свободи у паноптичному суспільстві пов'язується не тільки з «цифровим проникненням до особи»: головним наслідком втілення паноптичних ідеалів соціального устрою є дискримінація. Якщо модель велфаристської держави XX ст. наголошувала на включенні усіх громадян до системи соціального захисту, то модель паноптично-карцерної держави зразка XXI ст. базується на виключенні небажаних елементів, у тому числі за допомогою цифрових технологій.

Встановлено, що розуміння категорії свободи змістилося з національного на глобальний рівень, так само як з територіального рівня на віртуальний. У територіальному вимірі «свобода» розширюється (хоча далеко не для всіх громадян), проте водночас обмежується у соціальному вимірі внаслідок втілення дисциплінарно-паноптичних ідей (збільшення кількості свободи з одночасним зниженням її якості).

У XXI ст. позбавлення свободи набуло інших форм та спрямування, аніж тих, що замислювалися в XX ст., адже до фізичної ізоляції додається запрограмована ізоляція соціальна з елементами соціокультурного обміну, який ще більше розчиняє межі між в'язницею та «вільним суспільством». Ідентифіковано дуалістичний процес «перетворення гетто на в'язницю та перетворення в'язниці на гетто» і «розчинення меж між в'язницею та гетто». Встановлено, що сучасне

«вільне» суспільство – це перелік замаскованих тотальних інституцій: від gated communities різного ступеня ізольованості до проявів сучасних гетто.

Резюмується, що ув'язнення з його інституційним оформленням – це не лише місце несвободи. У паноптичному суспільстві XXI ст. це логічне продовження: в'язниця – обмеження пересування – цифровий контроль – електронний засіб стеження, де зазначені елементи є пристроями для відбракування та соціального виключення. Зокрема, в роботі проаналізовано законодавство європейських країн щодо обмеження свободи для жебраків, аналогічне середньовічним «законам про бідних».

Наголошено, що якщо «виправні» в'язниці дисциплінарної модуляції слугували лабораторіями індустріального суспільства, де вивчалось, до якої межі можна довести рутинність дій громадян, то сучасні постреабілітаційні «безпекові» в'язниці – це лабораторії, де досліджуються межі просторового обмеження та здійснюється програмування на подальшу соціально-просторову ізоляцію «відбракованих» громадян.

У підрозділі **2.2. «Правові засади формування та реалізації політики соціального контролю»** наголошено, що на формальному рівні повернення правопорушника до суспільства задеклароване як основа пенітенціарної політики сучасних держав. Проте глобалізація призвела до переосмислення багатьох політичних інститутів та їх функцій: на сучасному етапі можна спостерігати відродження концепції соціального захисту, сформульованої у XIX ст. представниками антропологічної (італійської) школи, соціологічної школи та школи соціального захисту (Ч. Ломброзо, Е. Феррі, Р. Гарофало, Д. Дріль, А. Вулферт). Системи кримінальної юстиції навіть демократичних держав набувають ознак соціального фільтру, наслідком застосування якого є глобальна політика «three strikes and you are out». Кримінальна та пенітенціарна політика багатьох країн та Ради Європи широко використовує поняття «закоренілого злочинця» або «звичного злочинця».

Встановлено, що сучасне «кримінальне право ризиків» вже не є кримінальним правом, адже класичного інструментарію не вистачає, щоб виявляти, контролювати та регулювати ризики. Саме тому «кримінальне право ризиків» почало використовувати непунітивні цивільні заходи.

Підрозділ **2.3. «Динаміка показників впровадження пенітенціарної політики в сучасних державах»** розкриває трансформацію соціального контролю у XXI ст. на підставі аналізу обсягів інкарцерації. Основоположною є теза про подальшу глобальну інкарцерацію суспільства, що проявляється у зростанні кількості ув'язнених.

Узагальнено, що станом на 2018 р. в Африці нараховувалося 1,162 млн. ув'язнених (97 на 100 тис. населення), в Північній та Південній Америках – 3,787 млн. (376), Азії – 4,164 млн. (97), Європі – 1,566 млн. (187), Океанії – 0,064 млн. (157). За наявними даними всього у світі нараховувалося 10,774 млн. ув'язнених (145,5). Причому за період 2000 – 2018 рр. в'язничне населення країн Африки

зросло на 28,8%, Північної та Південної Америки – на 40,8%, Азії – на 37,7%, Океанії – на 86,5%. Лише Європа продемонструвала зменшення в'язничного населення (- 22%). За період з 1998 – 2018 рр. кількість ув'язнених у світі зросла з 8 млн. осіб до понад 12 млн. осіб. Лише за період 2015 – 2018 рр. в'язничне населення світу зросло на 3,7%, а відповідний показник incarceration rate зріс на 0,7%, що доводить тенденцію інкарцерації.

У контексті мусульманської пенальності наголошено, що для більшості мусульманських країн для поширення в'язничної праці не було економічних передумов, наслідком чого є низькі показники в'язничного населення.

Характеристики пенальності країн Центральної та Південної Америки свідчать про наступне. По-перше, західна модель пенальності, що претендує на глобальний універсализм, на прикладі зазначених країн не спрацьовує через відсутність економічних передумов. По-друге, спростовується аксіоматичність цілей покарання європейської політики соціального контролю.

У підрозділі **2.4. «Приватні і публічні актори сучасної пенітенціарної політики»** висвітлюються результати дослідження феномену в'язничної приватизації. Наголошується, що національні системи кримінальної юстиції характеризуються переходом на постіндустріальний спосіб організації.

Доведено, що політична реінкарнація в'язничної приватизації мала місце одночасно не тільки з національними політико-економічними трендами, а й з глобальними тенденціями розвитку соціального контролю. Початок 1970-х рр. ознаменувався переходом від соціал-демократичного оптимізму щодо «вільного від злочинності суспільства» до нової політики соціального контролю. Велфаристський соціальний контроль був трансформований на прагматичний, пунітивний менеджеріалістський соціальний контроль. Приватний сектор не лише посів суттєве місце у національних пенітенціарних системах, проте й витіснив державу з монопольної сфери утримання злочинців, мігрантів та інших категорій осіб у тотальних інституціях.

Питання в'язничної приватизації безпосередньо межує із лобіюванням, яке стимулює парламенти до посилення суворості кримінальних покарань. Політична формула в'язничної приватизації визначається як «більше злочинів, більше прибутків», що обумовлює додаткове питання щодо стримування бізнес-орієнтованих форм соціального контролю, адже лобіювання в'язничної приватизації може мати радикальних проявів навіть у демократичних державах.

Встановлено, що на фоні традиційних форм в'язничної приватизації поширення набула приватизація міграційних центрів, які є наслідком невдалої офіційної міграційної політики та водночас замаскованої політики нагнітання страху перед мігрантами.

Установлено, що уряди укладають договори з приватними провайдерами внаслідок вимушеної політичної необхідності. Однак існує небезпека, що навички, можливості та досвід приватних в'язничних корпорацій є технічними,

позбавленими етичних стандартів, культури політичної відповідальності та культури прав людини.

У розділі 2.5. «Демонополізація держави в реалізації політики соціального контролю» наголошується, що у XXI ст. пенітенціарна політика стала предметом глобального дискурсу. Наднаціоналізація пенітенціарної політики вже знайшла відображення у міжнародних стандартах прав людини та щодо управління пенітенціарними установами. Обґрунтовано, що наднаціоналізація пенітенціарної політики є особливо глибокою через діяльність Ради Європи та надання рішеньм ЄСПЛ статусу джерел права. Проте феномен глобальної в'язничної приватизації обумовлює підхід до наднаціоналізації політики соціального контролю не лише під кутом діяльності міжнародних організацій, але й під кутом розширення міжнародного бізнесу.

Встановлено, що глобальний в'язничний ринок змінив правила державної та міждержавної пенітенціарної політики. Феномен в'язничної приватизації ще більше розмиває кордони між економікою, політикою, законом, етикою, корупцією, лобіюванням, ЗМІ та громадянами, що має наслідком нові принципи боротьби за політичну владу.

Капітал транснаціональних корпорацій зруйнував національну пенітенціарну ідентичність та відкрив добу нової глобальної пенітенціарної політики, де держави є залежними від в'язничних корпорацій. Водночас корпорації використовують корупцію, лобіювання, ЗМІ, паніку перед злочинністю, шантаж урядів, щоб посилити залежність держав від в'язничного бізнесу. Цей процес характеризується зменшенням політичного впливу держав, адже держави більше не мають монопольного права щодо одноосібного конституювання пенітенціарної політики. Державна пенітенціарна політика вже не видається можливою. Також неможливою є стара пенітенціарна політика, що раніше формувалася у рамках міжнародних урядових організацій.

Доведено, що приватний капітал забезпечив своє домінування над державами у сфері виконання покарань, функціонування в'язниць та інших тотальних інституцій. Відмовитися від такого домінування є складним завданням, адже в'язничний бізнес є не лише місцем політичної взаємодії, адже громадяни стають опосередкованим інвестором в'язничної корпорації.

Доведено, що національна пенітенціарна політика у XX ст. була заснована на ідеях велфаристської держави із гаслом «максимальна безпека для всіх». Проте за нових правил діяльність в'язничних корпорацій пов'язана з мінімізацією витрат, де велфаристські принципи деактуалізуються. Після часткового подолання кризи «реабілітаційного ідеалу» в'язничний бізнес витіснив реабілітаційну парадигму, замінивши її «скороченням видатків» і «безпекою платників податків», чим знову актуалізував питання політичних цінностей щодо поведінки з громадянами із груп соціального виключення.

Постулюється, що держава програла бізнесу війну за соціальний контроль як у територіальному, так і в культурно-ідеологічному аспекті. Політична

влада приватних акторів є більш гнучкою, у порівнянні з владою держав, і, як наслідок, задекларована «якість влади» приватних акторів декларується як вища за «якість» державної влади.

Встановлено, що в'язничні корпорації необхідно аналізувати у категоріях квазідержав з відповідними атрибутами (законодавчі та виконавчі органи, населення, територія, апарат примусу, корупція і злочинність). На глобальній політичній арені в'язничні корпорації ухвалюють квазіполітичні рішення з подальшим нав'язуванням таких рішень державам – від лобіювання та нагнітання паніки перед злочинністю й мігрантами до корупції. Відповідно, виникає проблема легітимізації діяльності в'язничних корпорацій взагалі та у відносинах з державами.

В'язничні корпорації, просуваючись на місцевих ринках, не порушують законодавство держав. Водночас кожен прояв поширення їх впливу створює виклик ідеям велфаристської держави. Якщо держава віддає у користування приватному капіталу публічну за своєю природою пенітенціарну функцію, і ця функція передається до вільного обігу на транснаціональний рівень, це означає максимальне послаблення саме такої публічної основи пенітенціарної функції. Йдеться не тільки про утворення правового суверенітету транснаціональних в'язничних корпорацій, проте й про утворення політичного суверенітету.

Вказується на мультисуб'єктність відносин між державами та приватними акторами. Так, прикладом наднаціоналізації пенітенціарної функції є ситуації, коли не тільки одна транснаціональна корпорація, що базується в одній країні, входить на ринок іншої країни. Мають місце приклади, коли наднаціональні приватнов'язничні відносини виникають на рівні «держава – держава – приватний актор» або навіть «держава – держава – держава – приватний актор». Іншим прикладом наднаціоналізації пенітенціарної функції є те, наскільки легко приватні актори можуть замінювати один одного на національному рівні.

У розділі третьому «**Особливості пенітенціарної політики в Україні**» увага фокусується на трансформації пенітенціарної політики в Україні, де аналізуються відповідні модуляції. Розділ містить результати дослідження політичного поля, у рамках якого національна пенітенціарна політика розроблялася та впроваджувалася на певному етапі, у визначенні політичних передумов проведення пенітенціарних реформ та у формулюванні висновків щодо показників пенітенціарної політики у межах певної модуляції та в цілому.

У підрозділі 3.1. «**Модуляції української пенітенціарної політики (1991 – 2021 рр.)**» відповідні модуляції визначено наступним чином: васально-бюрократична (1991 – 1998); перехідна традиційно-бюрократична (1998 – 1999); автономна традиційно-бюрократична (1999 – 2015); централізована театральна (2015 – 2017); децентралізована псевдоменеджеріалістська (2017 – 2020); змішана псевдоменеджеріалістська (з 2020).

Категорія васально-бюрократичної модуляції обумовлена перебуванням пенітенціарної системи у підпорядкуванні МВС, де будучи вагомим

політичним, ідеологічним, економічно-промисловим і матеріальним додатком до поліцейського відомства, пенітенціарна система водночас посідала васально-маргінальне місце у системі внутрішніх справ.

Перехідна традиційно-бюрократична модуляція відображає створення у 1998 р. на базі ГУВП МВС України Державного департаменту України з питань виконання покарань (ДДУПВП) як органу державного управління пенітенціарною системою України, який тимчасово залишався в підпорядкуванні МВС. Автономна традиційно-бюрократична модуляція пов'язується із остаточним виведенням у 1999 р. ДДУПВП з тимчасового підпорядкування МВС та набуттям ДДУПВП політико-правового статусу центрального органу державної виконавчої влади зі спеціальним статусом, на який безпосередньо покладалося завдання реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, діяльність якого спрямовувалася та координувалася Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції (МЮ) України. Ця модуляція включає також створення ДПтСУ у 2010 р. та подальше функціонування ДПтСУ до 2016 р., яка стала центральним органом виконавчої влади.

Централізована театральна модуляція відображає пенітенціарну політику після ліквідації ДПтСУ внаслідок перебирання на себе МЮ України функції із безпосередньої реалізації пенітенціарної політики. Щодо ліквідації ДПтСУ як центрального органу виконавчої влади, то до цього часу раціональність та доцільність такого управлінського кроку перебуває під сумнівом. Доведено, що у 2016 р. робота ДПтСУ як центрального органу виконавчої влади була штучно перервана внаслідок ліквідації ДПтСУ.

Децентралізована псевдоменеджеріалістська модуляція віддзеркалює створення у структурі МЮ України Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України, що фактично означало реверс та повернення до моделі ДПтСУ з певними відмінностями.

Змішана псевдоменеджеріалістська модуляція віддзеркалює створення у 2020 р. у рамках МЮ України нової структури – Департаменту з питань виконання покарань (ДПВП).

У підрозділі **3.2. «Особливості трансформації модуляцій української пенітенціарної політики»** досліджено статистичні показники за результатами реалізації пенітенціарної політики протягом 1991 – 2020 рр. Встановлено, що суттєве збільшення обсягів фінансування пенітенціарної системи не сприяло зниженню смертності серед ув'язнених. Крім того, суттєве збільшення обсягів фінансування пенітенціарної системи не сприяло зниженню показників суїциду серед ув'язнених, що додатково вказує на неефективність та нерезультативність пенітенціарної політики у цій сфері.

За результатами аналізу пенітенціарної злочинності встановлено, що за період з 2009 р. по 2019 р. відносні показники злочинності зросли майже в 4 рази на фоні збільшення фінансування пенітенціарної системи у 3,5 рази, зменшення кількості ув'язнених в 3 рази та збільшення кількості персоналу в 1,2 рази.

Встановлено, що українська пенітенціарна політика зводиться до ліквідації попередніх управлінських структур та створення нових. Політика позбавлена історичності та фінансової прозорості. Політика є незадовільною з огляду на забезпечення держави та суспільства інформацією та статистикою щодо пенітенціарної системи.

Підрозділ **3.3. «Україна в контексті глобальних змін політики соціального контролю»** сфокусований на дослідженні соціального феномену тортур та політичними передумовами його поширення у XXI ст. Встановлено, що у XXI ст. тортури стали категорією політичної науки, формуючи частину сучасного дискурсу взаємовідносин влади і соціуму. Постулюється, що тортури, заборонені стандартами прав людини, у XXI ст. стали прихованим інструментом політики соціального контролю, що формується поза формальними нормативними рамками та часто безсуб'єктно.

У XXI ст. має місце тенденція розширення застосування тортур для цілей соціального контролю. Тортури є поширеною практикою навіть у демократичних країнах, не зважаючи на те, що розгалужена система формальних правових гарантій допомогла зробити практики катувань та нелюдського поводження максимально рідкісним явищем.

За результатами дослідження феномену тортур XXI ст. ідентифіковано підходи, що вплинули на зникнення формалізованих тортур у відносинах влади наприкінці XVIII – початку XIX ст. ст., а головне – як легітимізованої суб'єктної політики: 1) класично-філантропічний; 2) прагматичний; 3) дисциплінарний.

Уточнено моделі, що пояснюють політичні передумови застосування тортур у другій половині XX – початку XXI ст. ст. для цілей «захисту суспільства» (безпекова, дисциплінарна, легітимізаційна). Постулюється, що саме у своєму кумулятивному ефекті зазначені моделі пояснюють передумови та причини поширення феномену тортур у XXI ст.

Доведено, що еліти насичують суспільство політичними меседжами про неприпустимість тортур. Проте водночас перед громадянами формується ілюзія обов'язкового вибору: або пожертвувати одним терористом, або допустити загибель багатьох громадян. Поставивши громадян у стан вибору, еліти декларують, що відмова від практик тортур може компенсуватися трьома речами: 1) збільшенням фінансування поліції та служб безпеки; 2) більшим насиченням суспільства соціально-контрольними механізмами; 3) більшим доступом держави до персональних даних громадян. Як наслідок, створюються додаткові умови для більшої концентрації паноптичної «дисципліни» та ще більшого наближення держави до стану паноптичної карцерності. Тортури стали інструментом політичного шантажування, де під видом заборони тортур еліти збільшують вторгнення до свободи громадян. Водночас й самі громадяни в обмін на «свободу» вимагають більшого «убезпечення», де вже не мають значення методи досягнення «концентрації безпеки», що обумовлює більш широке застосування катувань.

Таким чином, політика запобігання катуванням у ХХІ ст. – це відображення складного політичного дуалістичного процесу: спроба ще більшого «убезпечення суспільства» з одночасним фіаско такого «убезпечення».

ВИСНОВКИ

Природа держави ХХІ ст. характеризується глибокими трансформаціями, що обумовлюють зміну засад легітимізації та функціонування політичних інститутів у політичній системі суспільства. Внаслідок збільшення концентрації соціального контролю у суспільстві ХХІ ст., більшої інкарцерації суспільства та посилення приватних засад інкарцерації актуалізується питання політичної влади як суспільного феномену, що було комплексно досліджено у дисертації, де ми дійшли наступних висновків:

1. На підставі систематизації теоретико-методологічних засад дослідження пенітенціарної політики обґрунтовано концепцію паноптично-карцерної держави та доведено гіпотезу, що за умов, коли держава надає пріоритет принципам менеджеріалізму в реалізації державної політики, концепт держави трансформується від велфаристського змісту до паноптично-карцерного шляхом симулякризації заходів соціальної безпеки та зниження порогу девіантності громадян такої держави. Через запровадження та використання категорії пенальності доведено політичну природу соціального контролю як прояву політичної влади.

Дослідження довело тренди та характеристики інкарцерації сучасного суспільства. Серед них актуалізовано імітативність процесів скорочення застосування ув'язнення й інших форм позбавлення/обмеження свободи та питання моральності репрезентації такої державної політики суспільству. Встановлено, що на фоні подальшого ухвалення стандартів прав людини та запровадження відповідних інституційних механізмів із їх забезпечення, руху за обмеження ув'язнення та задекларованого повернення до класицизму під час обґрунтування цілей соціального контролю, у ХХІ ст. має місце інтенсифікація карцеральної інтервенції та посилення соціального контролю у формі політико-каральної містифікації. Задекларована політика активних альтернатив ув'язненню мала наслідком створення пасивних «інституційних додатків», що спричинило ще більшу диверсифікацію соціального контролю та залучення до сфери соціального контролю додаткових груп девіантів і квазідевіантів. «Політичне захоплення тіла» у ХХІ ст. активно продовжується відповідно до розвитку соціальних структур та появи нових горизонтальних і вертикальних соціальних мереж, що надає підстави говорити про подальшу, більш мобільну, гнучку та технологічну інкарцерацію суспільства.

Застосування ув'язнення та його неінституційних додатків обмежується лише в Європі, а наглядово-дисциплінарні механізми, що донедавна аналізувалися

у категоріях покарання, сьогодні більше асоціюються із заходами безпеки через недосягнення традиційних класичних цілей покарання внаслідок впливу політико-пенологічного песимізму. Пенітенціарні системи національних держав, будучи сферою політики, у ХХІ ст. зазнали та продовжують зазнавати більшого політичного впливу, перш за все, внаслідок занепаду велфаристської держави та супутніх традиційних цілей соціального контролю, сформованих ще на початку ХІХ ст. При цьому подальший та ще глибший політизації пенітенціарних систем національних держав сприяє пунітивна постмодерністська культура соціального контролю.

Таким чином, початок ХХІ ст. продемонстрував перехід до четвертої модуляції соціального контролю, де він, набувши паноптично-інформаційно-цифрового характеру, значно змінив і продовжує змінювати категорію свободи. За результатами дослідження вказується на трансформацію соціального контролю від «бінарного коду законності» через «дисциплінарну модуляцію» у напрямку до «модуляції безпеки» (що було характерним для ХХ ст.), де вже третя модуляція соціального контролю («пристрій безпеки») характеризувалася деактуалізацією дискурсу реформації девіантів як складової державної пенітенціарної політики.

У дисертації доведено характерні риси модуляцій соціального контролю та їх трансформації. Перші три модуляції соціального контролю мали на меті зменшення злочинності або встановлення стабільного контролю над нею, причому неважливо за рахунок чого це відбувалося – театральної жорстокості проти тіла злочинця, морально-релігійної реформації свідомості злочинця, його психолого-психіатричної реабілітації, соціальної реінтеграції або інших механізмів. Навіть ідеї 1970-х рр., сформовані внаслідок кризи «реабілітаційного ідеалу», незважаючи на свій крайній економічний прагматизм, все одно переслідували мету досягнення ідеалів велфаристської держави. Натомість сучасна модуляція соціального контролю пов'язана з перманентним відтворенням девіантності та злочинності. Наголошено на трансформації модуляцій соціального контролю до четвертої модуляції та встановлено, що головною особливістю соціального контролю ХХІ ст. є формування контрольно-каральних практик в умовах більшої інкарцерації та послаблення їх публічних засад. Монополія держави на «право карати» знову переходить до приватних національних і транснаціональних акторів з подальшою тенденцією до поглиблення цього феномену.

За результатами дослідження до наукового обігу введено категорію квазидевіанта як особливого колективного об'єкта соціального контролю у ХХІ ст. з ключовою характеристикою «небезпечний стан особи» (*pericolosità*), де зазначений стан може формуватися поза межами класичних формальних пунітивних процедур. Ідентифіковано тенденцію ускладнення природи подальших модуляцій соціального контролю (зокрема четвертої модуляції), а відтак – ускладнення статусів менеджерів зазначеної модуляції). Збільшення кількості ув'язнених, зростання кількості транснаціональних в'язничних корпорацій, обсягів їхньої діяльності та політичного впливу, відродження

неопозитивістських категорій на кшталт «небезпечного злочинця» та актуалізація проявів «net widening» вказує на зміну сутності, функцій та цілей менеджерів ризиків, яких стає більше у політичних відносинах. Все це характеризує четверту модуляцію соціального контролю, яка вже не приховує факт: для четвертої модуляції є характерним контрольоване та економічно вигідне відтворення девіантності та злочинності, які набули ознак товару з відповідними якостями.

За результатами дослідження парадигм, що становлять основу дискурсу соціального контролю (загальна превенція та реабілітація девіантів), встановлено, що у XXI ст. соціальний контроль перестав маскувати прагматичні цілі впливу на громадян, дедалі більше яких отримують стигму девіантів і квазидевіантів. Відсутність доказової перспективи в ідеалістичних традиційних цілях, вироблених у рамках моделі соціально відповідальної держави з її кримінальним правом свободи, призвело до того, що в XXI ст. класична школа кримінального права знову перестала кореспондувати політичним відносинам. Дискурс соціального контролю XXI ст. має акцент на здоровій концентрації та межі допустимої політичної декларативності, що є характерною для публічної політики сучасних держав у сфері соціального контролю над девіантами та квазидевіантами та, зокрема, пенітенціарної політики. Питання стосовно того, чи повернеться девіант до девіантної поведінки після застосування заходів соціального контролю, є актуальним не через необхідність забезпечити реформацію (ресоціалізацію, реабілітацію, моральне відновлення) девіанта, а для того, щоб переконатися, що подальша девіантна поведінка не буде занадто дорого коштувати платникам податків.

Встановлено, що в системі соціального контролю ефект політики загальної превенції залишається на рівні гіпотези. Навіть якщо загальна превенція досягає тих цілей, що ставляться перед нею (заликування з одночасним моральним вихованням), вона поступається місцем неопозитивістським поглядам, де ключовою категорією є фізичне унеможливлення вчинення злочинцем нових злочинів (incapacitation). Загальна превенція у політиці сучасного соціального контролю – це політична реклама колишньої могутності велфаристської держави. Загальнопропівентивна політична міфологія служить каркасом, що наповнюється іншими цілями політики соціального контролю.

Доведено, що у XXI ст. формується система постреабілітаційних тотальних інституцій в оновленій системі соціального контролю, що характеризується наступним: 1) наявність мети реабілітації в переліку цілей заходів соціального контролю обумовлена реабілітаційним міфом; 2) в переліку цілей заходів соціального контролю реабілітація посідає маргінальне становище; 3) сьогодні не можна надати чіткого визначення ні сутності виправлення, ні критеріїв виправлення за винятком критерію рецидивізму, використання якого для аналізу реабілітаційного потенціалу покарання призводить для невтішних для реабілітації висновків; 4) політична міфологізація реабілітації девіантів набуває ще більшого виміру з огляду на негативний вплив тотальних інституцій

на особистість людини; 5) політичний символізм реабілітації є невідчутним, проте саме він відповідає за збереження велфаристського спрямування всієї системи соціального контролю; 6) саме реабілітація девіантів надає політиці соціального контролю гуманістичного спрямування а тому її збереження є необхідним для запобігання перетворення політики соціального контролю на інструмент тоталітаризму; 7) водночас реабілітація девіантів не повинна мати політичну індульгенцію та існувати без доказів своєї результативності та ефективності.

У практиках соціального контролю XXI ст. гостро відчувається песимізм щодо теорій соціального контролю та методів реалізації відповідних контрольно-наглядових практик. Песимізм супроводжується багатьма прикладами, що поєднані з колапсом реабілітаційної парадигми. Внаслідок цього колапсу виник вакуум обґрунтування пенітенціарної політики, яка б могла відповідати політичній природі соціально-контрольних практик XXI ст. Тому політико-пенологічний дискурс XXI ст. уможливив звільнення від дискусійних положень («раціоналізм злочинця», «виправлення», «реабілітація», «зниження злочинності через застосування покарання», «запобігання злочинності», «виховання та перевиховання за допомогою кримінального закону» тощо).

Установлено, що у XXI ст. саме пенологічний прагматизм має бути запобіжником остаточного перетворення велфаристської держави на державу паноптично-карцерну (з подальшими ризиками наближення до рівня *Polizeistaat*). Відповідно, активно-песимістичний підхід до вивчення соціального контролю має бути передумовою для повернення до соціального контролю як до засобу забезпечення соціального розвитку, а не для продовження існування соціального контролю як засобу фізичної, просторової, інформаційної та віртуальної ізоляції громадян.

2. З'ясовано зміст та наслідки впливу глобальних процесів на формування та реалізацію державної пенітенціарної політики. Доведено гіпотезу, що рівень відкритості суспільства та демократичності його політичного режиму виступають чинниками збереження монопольного права держави на формування та визначення принципів пенітенціарної політики та масштабу залучення міжнародних і недержавних акторів до реалізації політики соціального контролю.

За результатами дослідження категорії свободи в контексті сучасної пенітенціарної політики визначено ризики й загрози свободі у суспільстві XXI ст. внаслідок цифрового розширення сфери соціального контролю та домінування неопозитивістської ідеології під час розробки та реалізації пенітенціарної політики. Проблема свободи у паноптично-цифровому суспільстві XXI ст. пов'язується не тільки з «проникненням до особи» та використанням інформації, зібраної за допомогою численних технічних відкритих і прихованих засобів спостереження з метою соціального контролю за громадянами й окремими соціальними групами. Головним наслідком втілення паноптичних ідеалів глобалізованого соціального устрою є дискримінація.

Якщо модель велфаристської держави XX ст. наголошувала на включенні усіх громадян до системи соціального захисту, то нова модель паноптично-карцерної держави зразка XXI ст. базується на ідеї виключення усіх підозрілих або таких, що демонструють ризики елементів за допомогою електронних мереж та інформаційних баз даних.

Ідентифіковано, що пенітенціарна система та інші дисциплінарно-паноптичні соціальні пристрої виконують приховану політичну функцію соціального розшарування, де зазначена функція набула пріоритетності перед задекларованими функціями в'язниці, інших тотальних інституцій та інших елементів національних систем кримінальної юстиції. Як наслідок, свобода у сучасному паноптичному суспільстві набула іншого значення: на першому місці серед цінностей перебуває не свобода як така, а свобода пересування, поєднана з мобільністю та широкими віртуальними можливостями. У моделі паноптично-карцерної держави XXI ст. «позбавлення свободи» було замінено на гнучке технологічне обмеження віртуального, соціального та територіального пересування.

Ідентифіковано тенденції, що характеризують пенітенціарну політику сучасних держав (зростання в'язничного населення, перетворення пробації, медіації та відновного правосуддя на допоміжні інститути ув'язнення, подальший занепад загальнопревентивної парадигми та реабілітаційного ідеалу та, як наслідок, докорінний перегляд традиційних класичних цілей соціального контролю, домінування неопозитивістських засад у розробці та реалізації пенальної політики, дедалі більші обсяги приватизації пенітенціарних систем, переосмислення сутності праці ув'язнених і закамouflюване збільшення обсягів в'язничної праці), що обумовлюють ревізію цілей соціального контролю.

Доведено, що період останніх 20 років продемонстрував значне зростання загальної кількості ув'язнених на фоні політичного рекламування та лобіювання альтернативних покарань, пробації, медіації, відновного правосуддя та інших проєктів «відвернення від в'язниці».

На прикладі дослідження пенальності мусульманських держав доведено, що політично-концептуальне обґрунтування «реабілітації» (так, як це мало місце в Європі та Північній Америці) у мусульманських державах не було можливим в силу невідповідності такої ідеї світогляду мусульман передусім через різні уявлення щодо сутності понять «свобода» та «каяття».

Центрально- та південноамериканська пенальність надає підстави констатувати неможливість використання цілей класичного покарання велфаристської держави, характерного для країн Європи, та ідентифікувати більш прагматичні у порівнянні з європейським підходом, цілі соціального контролю у XXI ст.

Встановлено, що пробація та альтернативні санкції – це політична реакція на кризу пенітенціарної політики велфаристської держави, обумовлену переповненням пенітенціарних установ та значними коштами, що витрачаються

на національні пенітенціарні системи. У XXI ст. пробація з її широким репертуаром контрольно-наглядових механізмів та альтернативні покарання більше ідентифікуються як елементи «Великого карцерного проєкту».

За результатами дослідження наднаціональної природи сучасної пенітенціарної політики встановлено перехід влади від національних держав до приватних акторів (здебільшого транснаціональних) та ідентифіковано трансформацію та послаблення пенітенціарної функції держави. За результатами такого переходу акцентовано на зміні сутності держави за рахунок делегування такої функції приватним акторам, причому «делегування функції» нерідко трансформується у «захоплення політичної влади». Цінність дослідження феномену в'язничної приватизації полягає не тільки в тому, що цей феномен збагачує системний аналіз публічної політики. Беручи до уваги «падіння держави» у сфері реалізації донедавна виключно публічної пенітенціарної функції, цінність такого дослідження також полягає у визначенні сучасних механізмів стримування, контролю та легітимного позбавлення повноважень політичних інститутів.

За результатами дослідження приватних засад сучасної пенітенціарної політики виявлено, що для західних держав в'язнична приватизація та наднаціоналізація в'язничного бізнесу набули статусу політичної традиції, проте для держав пострадянського простору на початку XXI ст. вони мають характер політичного феномену.

3. Виявлено особливості української пенітенціарної політики та її модуляції під впливом глобальних змін і доведено гіпотезу, що в умовах українського транзиту та невизначеності моделі державного управління зростає рівень інституціоналізації політики соціального контролю, знижується рівень соціальної захищеності населення, пенітенціарна система набуває характеристик дисфункціональності, посилюється симулякризація категорій «свобода», «безпека», «права людини».

Ідентифіковано модуляції національної пенітенціарної політики: 1) васально-бюрократичну (1991 – 1998); 2) перехідну традиційно-бюрократичну (1998 – 1999); 3) автономну традиційно-бюрократичну (1999 – 2015); 4) централізовану театральну (2015 – 2017); 5) децентралізовану псевдомеджеріалістську (2017 – 2020); 6) змішану псевдомеджеріалістську (з 2020).

За результатами аналізу пенітенціарної політики України доведено, що українська пенітенціарна політика є непослідовною, позбавленою спадкоємності та прозорості (у тому числі фінансової). Встановлено, що її бюрократичні модуляції, які тривали до 2015 р., були більш прозорими та підзвітними, враховуючи кумулятивний ефект усіх індикаторів (що особливо стосується співвідношення між вартістю політики та її якістю). Так, бюрократичні модуляції не приховували своєї бюрократизованості, закритості та радянських засад управління, що було обумовлено мілітаризацією як самої пенітенціарної служби, так і ув'язнених.

Встановлено, що більшість проблем пенітенціарної системи, що призвели до відповідних негативних ярликів за висновками ЄКЗК і рішеннями ЄСПЛ, були обумовлені тим, що урядові структури саме бюрократичних модуляцій були вимушені розпочати глибинні реформи на фоні майже нульового фінансування, старих консервативних кадрів, великої кількості ув'язнених, масового переповнення пенітенціарних установ, а також колапсу економічної складової радянської виправно-трудової системи, заснованої на обов'язковості праці засуджених.

Пенітенціарну політику України за період останніх тридцяти років визначено як «а-політику», а інколи навіть як «анти-політику» з огляду на негативні показники управління пенітенціарною системою та безпосередньо її функціонування. Особливо це стосується неефективного використання бюджетного фінансування пенітенціарної системи, де суттєве збільшення обсягів фінансування існувало паралельно зі збільшенням відносних показників злочинності, смертності та суїцидів на фоні більш ніж суттєвого зменшення кількості ув'язнених в Україні.

4. Визначено ймовірні сценарії еволюції політики соціального контролю в глобальному та національному вимірах. Домінування пенологічного над-оптимізму та класичних пенологічних концепцій спричиняє негативний вплив на дослідження сучасного соціального контролю та створює небезпеку як для свободи, так і для дійсного захисту громадян (особливо у сфері формування та реалізації пенітенціарної політики). Відтак у суспільстві ХХІ ст. існує потреба застосовувати активний політико-пенологічний песимізм, який є філософською основою цього дослідження.

Щодо сутності соціального контролю у ХХІ ст. встановлено, що у сучасній науці соціальний контроль нерідко сприймається у буквальному, бентамівському, паноптичному стилі (як механізм) або в стилі оруелівського «Великого Брата». Постулюється, що проблематику сучасного соціального контролю не можна звужувати до спрощеного алгоритму дій «суб'єкт» – «погляд» – «об'єкт» – «занурення до мереж контролю», адже ХХІ ст. надає нам перспективу аналізу безсуб'єктного соціального контролю, коли самі об'єкти нейтрально або позитивно сприймають те, що у ХІХ ст. сприймалося як грубе порушення приватності. Йдеться про культурологічну «підготовку» («вишкіл») членів постсучасного суспільства у новій системі координат соціального контролю бути навіть не рекрутами, а волонтерами соціального контролю через насичення соціальних відносин культурними символами та технологічними пристроями, що маскують або прибирають зовнішні ознаки як бентамівського паноптикону, так і оруелівського «Великого Брата». Інформаційні бази даних щодо самих себе волонтери формують на свій розсуд, за свій кошт та з повним розумінням, що цей добровільно наданий корпус знань буде згодом вилучений та розчинений у мережах соціального контролю або державою, або могутніми приватними акторами.

Доведено, що поява у міжнародних стандартах та національному законодавстві багатьох сучасних держав неопозитивістських категорій свідчить про розрив між формально задекларованими цілями та політичними відносинами. Система контролю суспільства ХХІ ст. не призначена для досягнення зазначених формально-класичних цілей, оскільки вона виконує інші більш важливі соціальні функції, пов'язані зі ще більшим розчиненням в тілі суспільства постмодерністської дисципліни та цифрового соціального контролю.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

– монографії:

1. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 674 с.
2. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура / вид. 3-тє, змін. та доп. Зі вступним словом Н. Г. Калашник та Ю. В. Олійника. Черкаси : Видавництво Юлії Чабаненко, 2006. 72 с.
3. Ягунов Д. В. Сучасна пенелогія: альтернативний курс : монографія. Одеса : Фенікс, 2010. 176 с.
4. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія / 4-те вид., перероб. та доп. Зі вступним словом Голови Державної пенітенціарної служби України О. В. Лісцікова. Одеса : Фенікс, 2011. 446 с.
5. Ягунов Д. В. Європейські правила пробації: переклад, науково-практичний коментар та допоміжні матеріали / Рада Європи. Одеса : Фенікс, 2013. 236 с.
6. Ягунов Д. В. Практика ЄСПЛ (питання кримінального та цивільного судочинства, захисту власності, приватного і сімейного життя) / 4-те вид., перероб. і доп. За ред. Й. Л. Бронза. Зі вступним словом Й. Л. Бронза, А. Є. Костіна та Д. В. Ягунов. Одеса : Фенікс, 2019. 502 с.

– статті у наукових фахових виданнях України:

7. Ягунов Д. В. Альтернативні санкції в сучасному пенальному ландшафті: тенденції, проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2007. Вип. 30. С.204–211.
8. Ягунов Д. В. Глобалізація пробації або глобалізація соціального контролю? Перспективи розвитку концепції пробації у ХХІ ст. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2008. Вип. 34. С.115–121.
9. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система Англії та Уельсу: перехід від виконання покарань до менеджменту у галузі виконання покарань. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2008. Вип. 33. С.207–212 .

10. Ягунов Д. В. Категорія «небезпечний злочинець» у сучасному кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2010. Вип. 39. С.352–361.

11. Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період до 1990-х років). *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2010. Вип. 40. С. 175–183.

12. Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х років). *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2011. Вип. 41. С. 198–207.

13. Ягунов Д. В. Електронний моніторинг в пенальних практиках зарубіжних країн та перспективи його запровадження до національної системи кримінальної юстиції. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2012. Вип. 46. С. 184–193.

14. Ягунов Д. В. Паноптизм та сучасні пенальні практики (аналіз категорії свободи в суспільстві Постмодерну). *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2012. Вип. 44. С. 83–94.

15. Ягунов Д. В. Трансформація модуляцій кримінального покарання: від законності до забезпечення (філософсько-правовий аналіз). *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2013. Вип. 49. С. 218–228.

16. Ягунов Д. В. «Malleus Maleficarum» of modern society: preconditions and prevalence of torture in XXI century and the policy of combating torture. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Політичні науки*, 2020. Вип. 5. С. 58–97.

17. Ягунов Д. В. Наднаціональність пенітенціарної політики: глобалізаційні процеси та в'язнична приватизація. *Політичне життя*, 2020. Вип. 2. С. 71–81.

18. Ягунов Д. В. Тотальні інституції в політиці соціального контролю. *Грані*, 2020. Вип. 23 (6-7). С. 65–74.

19. Ягунов Д. В. Паноптизм і пенальні практики суспільства Постмодерну. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політичні студії*, 2020. Вип. 30. С. 240–249.

20. Ягунов Д. В. Пунітивне місто постмодерну: до питання про дисперсію соціального контролю у XXI столітті. *Політичне життя*, 2020. Вип. 3. С. 34–50.

21. Ягунов Д. В. Тортури як інструмент сучасної політики соціального контролю. *Політичне життя*, 2020. Вип. 4. С. 46–54.

22. Ягунов Д. В. Каткування як елемент соціального контролю у XXI столітті (політичні та правові аспекти). *Політичне життя*, 2021. Вип. 1. С. 66–83.

– статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію:

23. Yagunov D. V. Morality of penal theories in the XXI century. *European political and law discourse*, 2014. Volume 1. Issue 6. P. 30–37.

24. Yagunov D. V. Prison inspections in the light of further penitentiary reform in Ukraine. *European political and law discourse*, 2015. Volume 2. Issue 5. P. 156–160.

25. Yagunov D. V. Problems and perspectives of establishing prison inspections in Ukraine. *European political and law discourse*, 2015. Volume 2. Issue 6. P. 152–156.

26. Yagunov D. V. Prison reform in Ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*, 2016. Volume 3. Issue 4. P. 167–184.

27. Ягунов Д. В. Менеджеріалізм у реформуванні пенітенціарної системи України: деякі висновки щодо сучасної модуляції пенальності. *European political and law discourse*, 2016. Volume 3. Issue 5. P. 63–68.

28. Ягунов Д. В. Аналітичні нотатки щодо закону про слідчих пенітенціарної служби. *European political and law discourse*, 2017. Volume 4. Issue 1. P. 159–163.

29. Ягунов Д. В. Криза в пенітенціарній системі України: спроба системного аналізу. *European political and law discourse*, 2018. Volume 5. Issue 1. P. 117–124.

30. Ягунов Д. В. Містично-релігійні засади сучасного українського пенітенціарного менеджменту. *European political and law discourse*, 2018. Volume 5. Issue 3. P. 61–67.

31. Ягунов Д. В. Сучасний стан та перспективи пробації в Україні: до питання філософії, цілей та показників. *European political and law discourse*, 2018. Volume 5. Issue 4. P. 205–215.

32. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика в Україні (2015 – 2019): результати, виклики та порядок денний нової реформи. *European political and law discourse*, 2019. Volume 6. Issue 3. P. 160–169.

33. Ягунов Д. В. Реформа пенітенціарної системи України (2015 – 2020): quidquid agis, prudenter agas et respice finem. *European political and law discourse*, 2020. Volume 7. Issue 3. P. 47–58.

34. Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика в добу глобалізації: «приватне» versus «публічне» (сучасний стан в'язничної приватизації). *European political and law discourse*, 2020. Volume 7. Issue 4. P. 71–87.

35. Ягунов Д. В. Українська пенітенціарна політика (1991 – 2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників. *European political and law discourse*, 2020. Volume 7. Issue 5. P. 109–158.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

– статті в наукових виданнях України:

36. Ягунов Д. В. Пенітенціарні установи в світлі концепції тотальних інституцій. *Інтелекція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*. Серія: соціологія. Одеса : Астропринт, 2005. Вип. 4. С.128–137.

37. Ягунов Д. В. Пенітенціарні ідеали та пенітенціарна архітектура в механізмах соціального управління. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. №4 (24). С. 91–97.

38. Ягунов Д. В. Реформування організаційно-функціональної структури державного управління пенітенціарною системою України: реалії, перспективи та європейські стандарти. *Вісник державної служби*. Київ, 2005. №2. С. 15–18.

39. Ягунов Д. В. Постіндустріальне «обличчя» в'язниці: деякі проблеми пенітенціарної політики та практики в епоху глобалізації. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса : ОРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2006. Вип. №4 (28). С. 291–296.

40. Ягунов Д. В. Деякі аспекти державного регулювання в сфері використання праці засуджених. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. Вип. 3 (27). С. 125–130.

41. Ягунов Д. В. Політичні повстання як один з чинників кризи державного управління радянською в'язничною системою. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. Вип. №2 (26). С. 39–45.

42. Ягунов Д. В. Реформування структури державного управління пенітенціарною системою України в світлі європейських стандартів. *Зона вільної торгівлі Україна – Європейський Союз та європейська інтеграція: правові та економічні аспекти*. Збірник статей / Відп. редактор. М. Орзіх / Одеська національна юридична академія, Британська Рада в Україні, Українська асоціація європейських студій, Проект «Торгівельна політика України». Одеса: Фенікс, 2007. С. 230–236.

43. Ягунов Д. В. Privatisation of Corrections in the New Millennium. *Юридичний вісник*. Одеса, 2007. Вип. 3. С. 48–53 (англійською мовою).

44. Ягунов Д. В. Служба пробачії: концепція, принципи діяльності, організаційна структура. *Відновне правосуддя в Україні*. Київ, 2007. 1(5). С. 60–64.

45. Ягунов Д. В. Трансформація системи альтернативних покарань в Англії та Уельсі: можливість запозичення зарубіжного досвіду для України. *Відновне правосуддя в Україні*. Київ, 2007. 2(6). С. 67–72.

46. Ягунов Д. В. Трансформація концептуальних засад діяльності служби пробачії за рубежом. *Віче*, 2008. 10. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/943/>

47. Ягунов Д. В. Деякі проблеми визначення місця пробачії в системі соціальних послуг. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса: ОРІДУ НАДУ при Президентіві України, 2008. Вип. 3 (35). С. 156–162.

48. Ягунов Д. В. Реабілітаційний ідеал та проблеми концептуального обґрунтування національної моделі пробачії. *Відновне правосуддя в Україні*. 2008. 2(10). С. 84–86.

49. Ягунов Д. Пробачія у XXI столітті: перевахід, модернізація або знищення. *Відновне правосуддя в Україні*. 2008. 3(11). С. 89–91.

50. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система Бельгії. *Актуальні проблеми європейської інтеграції: збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права*. За ред. В. М. Кривцової та Д. В. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2008. Вип. 3. С. 461–468.

51. Ягунов Д. В. Перспективи розвитку пробачії у XXI столітті. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності: збірник наукових статей* / За ред. М. П. Орзіха та В. М. Дрьоміна. Бібліотека журналу «Юридичний вісник». Одеса : Фенікс, 2008. С. 169–173.

52. Ягунов Д. В. Створення в Україні системи пробації: проблеми та перспективи використання сучасного світового досвіду. *Актуальні проблеми європейської інтеграції: збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права*. За ред. Д. В. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 5. С. 214–221.

53. Ягунов Д. В. Категорія «розумний строк судового розгляду» у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник адвокатури*. Одеса : Одеська обласна колегія адвокатів, 2009. №4. С. 16–23.

54. Ягунов Д. В. Моделі державного управління пенітенціарними системами. *Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління*. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2009. Том 12. Вип. 25. Ч. 2. С. 191–198.

55. Ягунов Д. В. Позитивізм та безпека суспільства, або друге життя теорії природженого злочинця. *Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління*. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2009. Том 12. Вип. 26. Ч. 2. С. 132–138.

56. Ягунов Д. В. Місце кримінально-виконавчої служби в структурі органів влади України відповідно до європейських стандартів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. №2. С. 9–12.

57. Ягунов Д. В. Перспективи відомчого підпорядкування пенітенціарної системи України: деякі думки з приводу деяких законопроектів. *Актуальні проблеми європейської інтеграції. Збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права* / За ред. Д. В. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2009. Вип. 5. С. 245–253.

58. Ягунов Д. В. Проблеми та перспективи відомчого підпорядкування пенітенціарної системи України. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. Вип. 3 (39). С. 139–142.

59. Ягунов Д. В. «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса, 2010. №4. С. 28–30.

60. Ягунов Д. В. Глобалізація та «криза покарання» трансформація пріоритетів пенальної політики сучасних країн. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 550–554.

61. Ягунов Д. В. Глобалізаційна обумовленість «кризи покарання»: аналіз сучасних пенальних практик на основі кримінологічних поглядів Мішеля Фуко. *Правова держава*, 2010. №12. С. 325–330.

62. Ягунов Д. В. Пенологічна політика в епоху глобалізації. *Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы: сборник научных трудов, посвященных 10-летию экономико-правового факультета ОНЮА в г. Симферополе*. Симферополь, 2010. С. 350–352.

63. Ягунов Д. В. Чи можна продавати «право карати»? (філософсько-правовий аналіз феномена в'язничної приватизації). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 59. С. 97–105.

64. Ягунов Д. В. Реабілітація злочинців як мета покарання: атавізм або вимушена необхідність? *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 145–153.

65. Yagunov D. V. Developing the National Model of Probation Service in Ukraine. *Turkey-Ukraine Comparative Law Symposium*. Istanbul, 15-17.03.2011. Editor Prof. Dr. Yener Ünver. Istanbul, 2011. P. 319–323.

66. Ягунов Д. В. Філософсько-правове та кримінологічне обґрунтування загальної превенції як мети кримінального покарання. *Актуальні проблеми держави і права*, 2011. Вип. 61. С. 494–500.

67. Ягунов Д. В. Державна пенітенціарна служба України: деякі питання концептуального та термінологічного обґрунтування. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. Вип. 3 (47). С. 175–178.

68. Ягунов Д. В. Загальна превенція як мета покарання (філософсько-правовий та кримінологічний аналіз). *Актуальні проблеми європейської інтеграції*: збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права. За ред. Д. В. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 6. С. 84–114.

69. Ягунов Д. В. Що стоїть на заваді створення служби пробації в Україні (до питання про створення національної моделі пробації). *Актуальні проблеми європейської інтеграції*: збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права. За ред. Д. В. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 6. С. 146–173.

70. Ягунов Д. В. Реабілітаційна парадигма в ХХІ столітті: чи варто залишати виправлення злочинців метою кримінального покарання? *Актуальні проблеми європейської інтеграції*. *Збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права*. За ред. Д. В. Ягунова. Суми : Видавництво Н. В. Кочубей, 2011. Вип. 7. С. 196–212.

71. Ягунов Д. В. В'язниця як модель суспільства або суспільство як модель в'язниці (категорія свободи в контексті пенальних практик глобалізованого суспільства). *Актуальні проблеми європейської інтеграції*: збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права / За ред. Д. В. Ягунова. Суми : Видавництво Н. В. Кочубей, 2011. Вип. 7. С. 213–260.

72. Ягунов Д. В. Пенальні системи країн Центральної та Південної Америки в умовах глобалізації: організаційні структури, ув'язнення в структурі кримінального покарання, тенденції в'язничного населення. *Актуальні проблеми європейської інтеграції*: збірник наукових праць з питань європейської інтеграції та права / За ред. Д. В. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 10. С. 188–216.

73. Yagunov D. V. The transformation of the concept of freedom in the panoptic society. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, 2012. Вип. 4. С.135–138 (англійською мовою).

74. Ягунов Д. В. Пессимизм теорий наказания и моральные перспективы трансформации пенальности в ХХІ веке. *Научный вестник МГИИТ*. Москва, 2012. Выпуск 6 (20). С. 90–93.

75. Ягунов Д. В. Дотримання розумних строків на стадії досудового розслідування та захист прав потерпілого: окремі проблеми чинного кримінального процесуального законодавства та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми політики*, 2014. Вип. 53. С. 332–341.

76. Ягунов Д. В. Пенітенціарна реформа як загроза правам людини. *Право України*, 2017. 4. С. 154–160.

77. Ягунов Д. В. 95 тез: диспут щодо сутності та спрямованості пенітенціарної реформи (з нагоди 500-річчя тез доктора Мартіна Лютера, представлених у Віттенберзі року 1517-го). *European political and law discourse*, 2017. Volume 4. Issue 2. P. 257–263.

78. Ягунов Д. В. Sex offenders у політиці соціального контролю: до питання про реактуалізацію концепції небезпечного стану особи. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*, 2020. № 3(13). С. 115–129.

– тези наукових доповідей на конференціях:

79. Ягунов Д. В. Місце соціальної політики в процесі реформування пенітенціарної системи України. *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні*: матеріали III конф., 20-22 трав. 2005 р. Київ, 2005. С. 13–15.

80. Ягунов Д. В. Європейська інтеграція України та пенітенціарна реформа: загальнодержавний та регіональний аспекти. *Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування: сучасний стан та перспективи регіонального розвитку*: матеріали щорічної наук.-практ. конф., 18 жов. 2005 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. С. 210–212.

81. Ягунов Д. В. Реформування пенітенціарної систем України: сучасні реалії, перспективи та європейські стандарти: матеріали щорічної науково-практичної конференції, 28 квіт. 2005 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. С. 66–70.

82. Ягунов Д. В. Трансформація підходів до проблеми ресоціалізації злочинців у наукових працях та пенітенціарній практиці зарубіжних країн (XX століття). *Кримінологічні читання, присвячені 80-річчю з дня народження А. Ф. Зелінського*: зб. наук. пр. міжн. наук.-практ. семінару «Актуальні проблеми кримінології і кримінальної психології», 19 жов. 2006 р. Одеса : Фенікс, 2006. С. 337–343.

83. Ягунов Д. В. Вплив глобалізації на формування сучасної пенітенціарної політики. *Правова спадщина Нюрнберзького процесу: історія та сучасність. Другі юридичні читання*: матеріали наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, 24 лист. 2006 р.. Одеса : Астропринт, 2006. С. 175–176.

84. Ягунов Д. В. Перспективи подальшого реформування пенітенціарної системи України: пріоритети, проблеми та захист прав людини. *Розвиток демократії та демократична освіта в Україні*: зб. наук. пр. IV конференції, 28-30 вер. 2006 р. Київ, 2006. С.23–25.

85. Ягунов Д. В. Проблеми впровадження досвіду служб пробачії у вітчизняну практику виконання альтернативних покарань. *Правове життя: сучасний стан*

та перспективи розвитку: збірник тез наукових доповідей II міжн. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів, 17-18 бер. 2006 р. Луцьк, 2006. С. 72–74.

86. Ягунов Д. В. Виконання альтернативних санкцій: глобальний підхід. *Проблеми імплементації міжнародних норм кримінально-правового напрямку в національні законодавства. Перші юридичні читання*: матеріали міжн. наук. конф. студентів та аспірантів, 17 лют. 2006 р. Одеса, 2006. С. 72–74.

87. Ягунов Д. В. Пробація в системі соціальних послуг. *Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації*: матеріали щорічної наук.-практ. конф., 31 жов. 2007 р. Одеса. : ОРІДУ НАДУ при Президентові України, 2007. Т. 2. С. 211–212.

88. Ягунов Д. В. До проблеми створення служби пробації в Україні. *Ювенальна політика і ювенальна юстиція в сучасній державі*: матеріали міжн. наук. конф., 21-22 вер. 2007 р. Одеса : Фенікс, 2007. С. 129–131.

89. Ягунов Д. В. Державний департамент України з питань виконання покарань або Міністерство юстиції України: проблемні питання державного управління вітчизняною пенітенціарною системою в світлі європейських стандартів. *Європейський Союз: 50 років після Римських угод. Євроінтеграційні перспективи України: нові моделі*: зб. статей та тез доповідей за підсумками наук.-практ. семінару, 12 трав. 2007 р.). Одеса : Фенікс, 2007. С. 121–126.

90. Ягунов Д. В. Служба пробації: європейські стандарти та перспективи їх впровадження в Україні. *Актуальні проблеми реалізації Плану дій Україна – ЄС*: зб. статей за підсумками наук.-практ. конференції, 9 лют. 2007 р. Одеса: Фенікс, 2007. С. 59–70.

91. Ягунов Д. В., Севастьянова Н. І. «Net-Widening» в системі заходів соціального контролю. *Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації*: матеріали щорічної наук.-практ. конф., 31 жов. 2007 р.). Одеса: ОРІДУ НАДУ при Президентові України, 2007. Том 2. С. 285–288.

92. Ягунов Д. В. Проблеми формування пенітенціарної політики в епоху глобалізації та поглиблення інтеграційних процесів. *Україна і Європейський Союз: шляхи і напрями зближення і співпраці*: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 14-15 вер. 2006 р.). Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2008. Ч. 1. С. 210–216.

93. Ягунов Д. В. Законодавча робота над створенням системи пробації в Україні: підсумки за 2009 рік. *Правове життя сучасної України: тези доповідей міжн. наук. конф. проф.-викл. і аспір. складу* (Одеса, ОНЮА). Одеса : Фенікс, 2009. С. 622–623.

94. Ягунов Д. В. Вплив глобалізації на кримінальну політику сучасної держави в контексті питання про «кризу покарання». *Проблеми національної державності*: матеріали міжн. наук. конф. пам'яті Л. М. Стрельцова, 26 бер. 2010 р.). Одеса : Астропринт, 2010. С. 261–263.

95. Ягунов Д. В. Філософсько-концептуальні засади впровадження категорії «offender management» (на прикладі пенітенціарної системи Англії та Уельсу).

Формування пенітенціарної системи України: сучасні проблеми: матеріали наук.-практ. конф. Одеса : Фенікс, 2012. С. 139–145.

96. Ягунов Д. В. Якою бути національній службі пробації: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування системи пробації в Україні. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжн. наук. конференції професорсько-викладацького складу, 20-21 квіт. 2012 р. Одеса : Фенікс, 2012. Том 2. С. 310–311.

97. Ягунов Д. В. Філософсько-правове обґрунтування категорії свободи в пенальних практиках постмодерну. *Актуальні проблеми філософії права*: правова аксіологія: матеріали міжн. «круглого столу», 9 грудня 2011 р. Одеса : Фенікс, 2012. С. 90–93.

98. Ягунов Д. В. Значення Європейських правил пробації для реформування пенітенціарної системи України. *Європейський проект та Україна*: матеріали наук.-практ. конф., 21 груд. 2012 р. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. С. 28–30.

99. Ягунов Д. В. Пенальність постмодерну: до питання про раціоналізм та категорію свободи в сучасних каральних практиках. *Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки*: матеріали наук.-практ. конф., 16-17 бер. 2013 р.). Сімферополь : Юридична думка, 2013. С. 117–118.

100. Ягунов Д. В. Філософсько-правові засади аналізу трансформації пенальності Постмодерну. *Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реальності та перспективи*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (13-14 квіт. 2013 р.). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2013. Частина II. С. 120–122.

101. Ягунов Д. В. Національна модель пробації в світлі проекту Закону України «Про пробацію» (№ 1197-1): деякі думки та критичні зауваження). *Фактори та умови модернізації сучасної юридичної науки*: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 16-17 трав. 2013 р. Сімферополь: Юридична думка, 2013. С. 78–80.

102. Ягунов Д. В. Аналіз окремих положень Закону України «Про пробацію». *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення*: матеріали круглого столу, 14 трав. 2015 р.). Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. С. 31–33.

103. Ягунов Д. В. Щодо поняття «орган правопорядку» у світлі чинного законодавства України та проекту змін до Конституції України (щодо правосуддя). *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку*: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 25-26 груд. 2015 р. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. С. 198–200.

АНОТАЦІЯ

Ягунов Д. В. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

У роботі обґрунтовано концепцію паноптично-карцерної держави та проаналізовано тренди інкарцерації сучасного суспільства. Доведено, що на сучасному етапі застосування ув'язнення та його неінституційних додатків обмежується лише в Європі, а наглядово-дисциплінарні механізми, що донедавна аналізувалися у категоріях покарання, більше асоціюються із заходами безпеки.

Пенітенціарні системи національних держав у ХХІ ст. зазнали й продовжують зазнавати більшого політичного впливу, перш за все, внаслідок занепаду велфаристської держави та супутніх традиційних цілей соціального контролю. При цьому подальшій та ще глибшій політизації пенітенціарних систем національних держав сприяє пунітивна постмодерністська культура соціального контролю.

У роботі аналізується категорію квазідевіанта як особливого колективного об'єкта соціального контролю у ХХІ ст. з ключовою характеристикою «небезпечний стан особи», де зазначений стан може формуватися поза межами класичних формальних пунітивних процедур.

Аналізується формування системи постреабілітаційних тотальних інституцій в оновленій системі соціального контролю та перехід влади від національних держав до приватних акторів. Аналізується зміна сутності держави за рахунок делегування такої функції приватним акторам, причому «делегування функції» нерідко трансформується у «захоплення політичної влади».

Досліджуються особливості української пенітенціарної політики та її модуляції. Встановлено, що українська пенітенціарна політика є непослідовною, позбавленою спадкоємності та прозорості (у тому числі фінансової). Пенітенціарну політику України за період останніх тридцяти років можна визначити як «а-політику», а інколи навіть як «анти-політику» з огляду на негативні показники державного управління пенітенціарної системою.

Доведено, що поява у міжнародних стандартах та національному законодавстві багатьох держав неопозитивістських категорій свідчить про розрив між формально задекларованими цілями та політичними відносинами. Система контролю суспільства ХХІ ст. не призначена для досягнення зазначених формально-класичних цілей, оскільки вона виконує інші більш важливі соціальні функції, пов'язані зі ще більшим розчиненням в тілі суспільства постмодерністської дисципліни та цифрового соціального контролю.

АННОТАЦИЯ

Ягунов Д. В. Пенитенциарная политика как составная социального контроля. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Донецкий национальный университет имени Василия Стуса, Винница, 2021.

В работе обоснована концепция паноптично-карцерного государства и проанализированы тенденции инкарцерации современного общества.

Доказано, что применение заключения и его неинституциональных приложений ограничивается только в Европе, а надзорно-дисциплинарные механизмы, которые еще недавно анализировались в категориях наказания, больше ассоциируются с мерами безопасности.

Пенитенциарные системы национальных государств в XXI в. испытали и продолжают испытывать большого политического влияния, прежде всего, вследствие упадка велфаристского государства и сопутствующих традиционных целей социального контроля. При этом дальнейшей и еще более глубокой политизации пенитенциарных систем национальных государств способствует пунитивная постмодернистская культура социального контроля.

В работе анализируется категория квазидевианта как особого коллективного объекта социального контроля в XXI в. с ключевой характеристикой «опасное состояние личности», где указано состояние может формироваться вне классических формальных пунитивных процедур.

Анализируется формирование системы постреабилитационных тотальных институций в обновленной системе социального контроля и переход власти от национальных государств к частным актерам. Анализируется изменение сущности государства за счет делегирования такой функции частным акторам, причем «делегирование функции» нередко трансформируется в «захват политической власти».

Исследуются особенности украинской пенитенциарной политики и ее модуляции. Установлено, что украинская пенитенциарная политика является непоследовательной, лишенной преемственности и прозрачности (в том числе финансовой). Пенитенциарную политику Украины за период последних тридцати лет можно определить как «а-политику», а иногда даже как «анти-политику», учитывая негативные показатели государственного управления пенитенциарной системой.

Доказано, что появление в международных стандартах и национальном законодательстве многих государств неопозитивистских категорий свидетельствует о разрыве между формально декларируемыми целями и политическими отношениями. Система контроля общества XXI века не предназначена для достижения указанных формально-классических целей, поскольку она выполняет другие более важные функции, связанные с еще большим растворением в теле общества постмодернистской дисциплины и цифрового социального контроля.

SUMMARY

Yagunov D. V. Penitentiary Policy as a Component of Social Control. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for ScD degree in Political Science, specialty 23.00.02 «Political institute and processes». – The Vasyl' Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. Vinnytsia, 2021.

The academic discourse of the early 1970s put interdisciplinarity on the agenda, the subject of which was deviance and crime. For half a century, the categories «deviant», «public penitentiary policy», «social responsibility of the state» and related categories have become the subject of official public political discourse. At the same time a comprehensive study of social control policy in political science has not shaped.

Changing the discourse of penalty in the late XX century reflects the dominance of the ideology of social defense in relation to deviant behavior and appropriate methods of ensuring social order. In accordance with the realities of the XXI century, the concept of protection (security) of society has been updated as a political priority. Declared «apolitical» classical justice have undergone a transformation of meanings. «Justice» has been replaced by managerial indicators of «economically justified social security», and «justice» itself by «social control» (since the late 1990s – «socio-technological control»).

The dissertation substantiates the concept of the panoptic-carceral state, the functions of which are reduced to maximum social control of the population through its widespread use by institutions of imprisonment, the spread of non-institutional forms of restriction of liberty (including those not related to criminal justice) and digital control practices.

The dissertation clarifies the consequences of the global impact on the state penitentiary policy: 1) transformation of social control according to the scheme «binary code of legality – disciplinary mechanism – security device» to the level of the fourth modulation (panoptic risk modulator), which is manifested in the creation of a system of panoptic spatial-virtual risk management, which consists in controlled and cost-effective reproduction of deviance as a product with appropriate commercial characteristics and qualities; 2) the transformation of the «criminal law of freedom» into the «criminal law of risks» and the involvement of civilian instruments in social control, as a manifestation of clarifying the political and legal principles of formation and implementation of penitentiary policy of the world; 3) differentiation of penitentiary practices of European and North American countries, penitentiary policy of Muslim countries, countries of South America and the Caribbean; 4) involvement of private actors in the implementation of penitentiary policy and demonopolization of the state's right to determine the principles of social control in open societies; 5) the creation by private national and transnational actors of territories of social control (prison-industrial complexes) that are not controlled by the states and constitute the possibility of forming private solitary quasi-states with the use of forced labor of prisoners.

The dissertation formulates probable scenarios for the evolution of social control policy in the global and national dimensions, among which the most probable is the following. Given the persistence of modern global trends, we should expect a decrease in the number of social control centers, including TNCs, leading countries, global cities that will compete for resources, including the creation of prison-industrial

complexes, migration centers, and other institutions, which are focused on maintaining marginalization of persons who are identified as dangerous elements of society.

The dissertation introduces the concept of quasi-deviant as a special collective object of social control in the XXI century with the key characteristic «dangerous condition of the person» (*pericolosità*).

The author identified the policy of probation as a component of the concept of «penitentiary policy» in the light of the concept of «punitive city» and as an element of the panoptic-carceral state of the XXI century.

The author proposed the category of penological pessimism as a fundamental characteristic of social control in the XXI century due to the crisis of paradigms of general prevention and rehabilitation of deviants, as a result of which the category of active penological pessimism was formulated for the first time as a basis for studying the essence, forms and manifestations of social control in the XXI century.

The dissertation establishes the supranational nature of modern penitentiary policy and identifies the factors influencing the spread of the phenomenon of supranationalization of penitentiary policy, as well as establishes the relationship between privatization and supranationalization of penitentiary policy.

The dissertation formulates the principles, forms and consequences of the formation and implementation of the Ukrainian penitentiary policy (1991–2021), which is defined in the form of a system of quantitative and qualitative indicators.

Підписано до друку 06.04.2021.
Формат 60х84/16. Ум-друк. арк. 1,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 2104-14.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com

